

Міністерство освіти і науки України
Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

Навчально-науковий інститут гуманітарних і соціальних наук
Кафедра філології та мовної комунікації

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА
Кваліфікаційної роботи ступеня магістра

студентки **ФІЛАТ Тетяни Віталіївни**

академічної групи 035М-22з-01ПСІ

спеціальності 035Філологія

На тему: **«Своєрідність інтерпретації воєнної теми в поетичній
диалогії Ліни Костенко»**

Керівник	Прізвище, ніціали	Оцінка за шкалою		Підпис
		рейтингово ю	інституційно ю	
кваліфікаційної роботи	докт. філол. наук, проф. Біляцька В.П.			
Рецензент	канд. філол. наук, доц.			

Дніпро – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ І. ТВОРЧІСТЬ ЛІНИ КОСТЕНКО: СПЕЦИФІКА ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОГО ДИСКУРСУ.....	11
1.1. Стан вивчення проблем костенкознавства в сучасному літературознавстві	11
1.2. Воєнна тема як складова поетичної системи поетеси	24
1.3. Поетичні цикли у воєнній діалогії Ліни Костенко: літературно-критичний дискурс	27
Висновки до першого розділу.....	30
РОЗДІЛ 2. СВОЄРІДНІСТЬ ТРАКТУВАННЯ АНТИВОЄННОЇ ТЕМИ В ЛІРИЦІ ЛІНИ КОСТЕНКО	32
2.1. Чорнобиль і війна: чорнобильський цикл Ліни Костенко як пересторога та передчуття можливої атомної катастрофи	32
2.2. Тематична спільність та внутрішня емоційно-психологічна єдність віршів, присвячених війні.....	48
Висновки до другого розділу	57
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНА ВІЙНА В ЛІРИЦІ ЛІНИ КОСТЕНКО: ХУДОЖНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ ЦИКЛУ ВІРШІВ «ВІЙНА МАЛЮЄ КРОВ'Ю АКВАРЕЛІ» ...	59
3.1. Передбачення війни та проблема історичної пам'яті у творчості Ліни Костенко	59
3.2. Концептуальна, ідейно-художня та тематична єдність циклу віршів «Війна малює кров'ю акварелі»	65
Висновки до третього розділу	71
ВИСНОВКИ.....	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 85 сторінок, 100 джерел.

Об'єкт дослідження – воєнна лірика Ліни Костенко, яка ввійшла до поетичних збірок «Вибране» (1989), «Річка Геракліта» (2011), «Мадонна перехресть», «Триста поезій» (2012), антології «Війна 2022: щоденники, есеї, поезії», а також частково до романів у віршах «Маруся Чурай» (1979) і «Берестечко» (1999), певною мірою пов'язаних з воєнною тематикою.

Мета дослідження – дослідити та проаналізувати вірші Ліни Костенко, присвячені воєнній тематиці, як цілісне системне утворення. Довести, що запропоновані поезії об'єднані спільною темою, внутрішньо організовані та систематизовані за принципом тематичної, ідейно-художньої, концептуальної єдності; виявити особливості трактування воєнної теми у творчій спадщині Ліни Костенко та підстави, які дозволяють об'єднати воєнні вірші поетеси в цикл.

Одержані висновки та їх новизна полягають насамперед у тому, що запропоноване дослідження є першою у вітчизняному літературознавстві спробою ґрунтовного висвітлення воєнної тематики у творчості Ліни Костенко, пропонує принципово новий ракурс розгляду воєнної лірики: це і Друга світова війна, засуджена поетесою як злочин проти людства, це і сучасна братовбивча війна, розв'язана росією проти України, це і передчуття війни, яке переслідувало мисткиню протягом усього життя.

Результати дослідження можуть бути використані у лекційних курсах з історії української літератури ХХ століття, під час читання спецкурсів та спецсеминарів.

Ключові слова: воєнна тема, поетичні цикли, воєнна діалогія, історична пам'ять, ліричний суб'єкт, концептуальна та тематична єдність.

RESUME

Qualifying paper of the master Tetiana Filat "Distinctive quality of the interpretation of the war theme in Lina Kostenko's poetic dilogy" is devoted to an integral and comprehensive analysis of the poet's war lyrics. The relevance of the

research is determined by the insufficient study of the work of the outstanding poetess in modern literary studies, which limits the understanding of Ukrainian and Western readers about Ukrainian literature and poetry in particular. The master's thesis is the first attempt in domestic literary studies to thoroughly cover the military theme in Lina Kostenko's work. The author considers the war lyrics of Lina Kostenko as a complete, internally motivated, systematized cycle of poems organized according to the principle of thematic, ideological, artistic and conceptual unity.

The work convincingly proves that the basis of the cycle of the poet lies in the integrity of the author's lyrical subject with her special ethical and philosophical vision of reality, worldview addressed to the contemporary reader. In Lina Kostenko's work, there is a clearly expressed tendency to aesthetically solve acute socio-historical, moral, philosophical problems that are relevant for the modern life of the Ukrainian people. The features of such a worldview, experience of the world are peculiarly refracted in the lyrical-tragic theme of a military disaster.

In the poetry of the artist, there are not as much externally organized cycles "from the author", but groups of poems internally saturated with problem-thematic community of the group of poems marked by the internal integrity of the author's lyrical subject, through the prism of which a special assessment-perception of the modern world is given. War lyrics is an integral part of the poet's poetic system

The work consists of an introduction, three chapters, conclusions, and a list of cited references. The total volume of the master's thesis is 85 pages. References include 100 items.

ВСТУП

Творчість «глибоко сучасної, глибоко української поетеси» (Є. Гуцало) [15, с. 1] «як один із найяскравіших феноменів доби й української культури ХХ століття та початку ХХІ-го» [51, с. 33] давно вже стала об'єктом літературознавчих досліджень. Учені намагаються проаналізувати та вивчити жанрову систему мисткині, її художню своєрідність, традиції та новаторство, роль міфології, архетипів, народнопоетичних ремінісценцій, інтертекстуальності в поетичному доробку Ліни Костенко, зв'язок з шістдесятництвом та вагомий внесок поетеси в становлення та розвиток цього опозиційного руху, дитячу лірику як невід'ємну складову художнього світу поетеси.

Актуальність теми зумовлена, по-перше, недостатньою дослідженістю творчості видатної поетеси в сучасному літературознавстві, що обмежує уявлення вітчизняного та західного читача про українську літературу й поезію зокрема. Незважаючи на велику кількість наукових статей, присвячених творчості Ліни Костенко, «ґрунтовних праць», на думку О. Ковалевського, «і по сьогодні одиниці» [23, с. 5]. Монографії В. Брюховецького [11], І. Дзюби [16], В. Саєнко [51], О. Ковалевського [23] є винятком. По-друге, воєнна лірика Ліни Костенко – невід'ємна складова цілісної культурологічної спадщини поетеси-громадянки, патріотки, справжньої українки. Вважаємо, що всебічне вивчення творчості поетеси, зокрема воєнної лірики, розширить уявлення про художній світ поезії і прози Ліни Костенко, мотивуватиме до видання повного зібрання її творів та укладання Костенківської енциклопедії і, врешті-решт, підштовхне уряд держави висунути геніальну поетесу в кандидати на Нобелівську премію з літератури, яка (премія!) «тікає від України» [91].

Наукова новизна магістерського дослідження насамперед у тому, що воно є спробою у вітчизняному літературознавстві ґрунтовного висвітлення воєнної тематики у творчості Ліни Костенко. У роботі запропоновано принципово новий ракурс розгляду воєнної лірики: це і Друга світова війна,

засуджена поетесою як злочин проти людства, це і сучасна повномасштабна війна, розв'язана росією проти України, це і передчуття війни, яке переслідувало мисткиню протягом усього життя, це і «війна» між владою і народом, рідними людьми, коханими, це і, за влучним визначенням О. Ковалевського, «філософія бунту», яка теж нагадує воєнні дії й застосовує воєнну стратегію. У дослідженні здійснено спробу довести, що воєнний диптих Ліни Костенко є складовою поетичної системи поетеси, пов'язаний з її світосприйняттям та світовідчуттям. Воєнна тема є наскрізною у творчості поетеси, проходить через усе життя: від дитинства до сьогоднішніх днів. Вона пов'язана з усіма іншими темами, є багатоаспектною та багатоскладовою.

Оцінка стану дослідження проблеми. Лірика Ліни Костенко була й залишається об'єктом наукових розвідок багатьох літературознавців, серед яких варто назвати В. Базилевського [2], С. Барабаш [3; 4], О. Башкирову [5; 6], Н. Бернадську [7], В. Біляцьку [10], В. Брюховецького [11; 12], Є. Гуцала [15], І. Дзюбу [16], Д. Дроздовського [17; 18], С. Дячок [19], Г. Жуковську [20], М. Жулинського [21; 22], Г. Ключека [35], О. Ковалевського [23], Г. Кошарську [30; 31], В. Моренця [39; 40], М. Наєнко [41; 42], В. Панченка [45], О. Пахльовську [46], І. Пономаренко [48], В. Саєнко [50; 51], М. Слабошпицького [53], Е. Соловей [54], З. Суходуб [56], Л. Тарнашинську [58; 59; 60], Л. Таран [57], І. Фізера [61] тощо. Дослідники вивчають художню та жанрову своєрідність творчості поетеси, поезику, міфопоетику, філософські аспекти лірики (зокрема «філософії бунту і філософії серця»), інтертексту, пейзажу, хронотопу, фольклорних традицій, поліфонізму в поезії, дискурсу шістдесятництва, «на загальному тлі» якого «творчість Ліни Костенко являє собою промовистий приклад...» [23, с. 47], навіть цикл казок мисткині став об'єктом уваги науковців [1, с. 96–103; 5, с. 49–60; 71, с. 483–487]. Однак воєнна тема не була належним чином представлена в наукових дослідженнях. Її торкалися В. Брюховецький у монографії «Ліна Костенко: нарис творчості» (1990)[12], І. Дзюба в «натхненному есеї» [16, с. 208] «Є поети для епох» (2011), Григорій Ключек у посібнику «Ліна Костенко: тексти та їх інтерпретація»

(2019) [35], Галина Білик у статті «Тема війни у творчості Ліни Костенко» (2010) [8]. Усі інші звертання до воєнної теми були епізодичними.

Дослідження воєнної теми в ліриці Ліни Костенко не тільки допоможе розкрити «багатоликість образної системи» [51, с. 436] поетеси, а й підтвердить справедливість оцінки Є. Маланюка: «Ліна народжена війною...» [51, с. 14], в яку, на думку Валентини Саєнко, «вкладався вищий сакральний зміст» [51, с. 15].

Мета і завдання дослідження. Мета магістерської роботи – дослідити та проаналізувати вірші Ліни Костенко, присвячені воєнній тематиці, як цілісне системне утворення. Довести, що запропоновані поезії об'єднані спільною темою, внутрішньо організовані та систематизовані за принципом тематичної, ідейно-художньої, концептуальної єдності; виявити особливості трактування воєнної теми у творчій спадщині Ліни Костенко та підстави, які дозволять об'єднати воєнні вірші поетеси в цикл.

Реалізація поставленої мети передбачає постановку і розв'язання конкретних завдань:

- розглянути стан вивченості означеної проблеми у творчому доробку Ліни Костенко;
- запропонувати свої шляхи її вирішення, проаналізувати воєнну лірику Ліни Костенко як складову поетичної системи мисткині;
- уточнити зміст дефініцій «воєнний диптих», «цикл», довести правомірність їх застосування при аналізі поезії Ліни Костенко;
- з'ясувати значення і роль теми воєнного дитинства для подальшого поглиблення воєнної тематики у творчості поетеси;
- дослідити процеси еволюції воєнної теми в ліриці Ліни Костенко;
- розкрити природу феномену патріотизму мисткині, пов'язаного з любов'ю до України, її народу, антивоєнною спрямованістю творчості;
- простежити визрівання тих новацій у моделюванні пам'яті війни, пов'язаних з наслідуванням традицій української та світової літератур;

- осмислити сутність поняття «передчуття» для розвитку воєнної тематики та втілення його в ліричні твори;
- простежити, як воєнні тематика, термінологія та стратегія співіснують у пейзажній, філософській, інтимній ліриці;
- проаналізувати особливості становлення нового типу героя у воєнній ліриці.

Об’єктом дослідження є воєнна лірика Ліни Костенко, яка ввійшла до поетичних збірок «Вибране» (1989), «Річка Геракліта» (2011), «Мадонна перехресть» (2011), «Триста поезій» (2012), антології «Війна 2022: щоденники, есеї, поезії» (2023) а також частково до романів у віршах «Маруся Чурай» (1979) і «Берестечко» (1999), певною мірою пов’язаних з воєнною тематикою.

Предметом дослідження є ідейно-художня рецепція воєнної теми в ліричних та ліро-епічних творах Ліни Костенко, що спостерігається на різних рівнях організації художньої структури (образному, лексико-семантичному, ідейному), специфіка художньої реалізації культурно-духовних концептів у воєнній ліриці Ліни Костенко.

Методи і прийоми дослідження. У роботі застосовано історико-літературний, біографічний, типологічний, порівняльно-історичний, поетологічний, системний методи. Таке плюралістичне поєднання різних методологій не призводить до еkleктичності, а вибудовується в певну логічно вмотивовану систему аналітичного підходу, зумовлену конкретними потребами вивчення, осмислення воєнного диптиха мисткині.

Апробація результатів дослідження. Магістерську роботу обговорено та схвалено на кафедрі мовної підготовки та гуманітарних наук (протокол № 4 від 29 листопада 2023 року) Дніпровського державного медичного університету, на філологічній раді міжнародного факультету (протокол № 2 від 30 листопада 2023 року). Основні положення та висновки магістерської роботи було висвітлено на конференціях: XII Міжнародна науково-практична конференція «Current challenges, trends and transformations», 13–16 грудня 2022, Бостон, США («Традиції української народної та літературної казок у «Бузиновому царі»

Ліни Костенко»); XVII Міжнародна науково-практична конференція «Systemanalysisandintelligentsystemsformanagement», 02–05 травня 2023, Анкара, Туреччина («Ліна Костенко та Святослав Гординський: своєрідність трактування антивоєнної теми»); XXIV Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми навчання іноземних студентів» («Своєрідність трактування антивоєнної теми в ліриці Ліни Костенко»), Дніпро, 2022; XXV Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми навчання іноземних студентів» («Внутрішня циклізація як основоположний принцип побудови збірки «Мадонна перехресть» Ліни Костенко»), Дніпро, 2023.

Матеріали магістерської роботи представлені в публікаціях, вміщених у 7 фахових наукових виданнях:

1. Особливості художнього трактування трагедії Чорнобиля в ліриці Ліни Костенко (стаття перша). *Проблеми сучасного літературознавства: Збірник наукових праць*. Випуск 26. Одеса: Астропринт, 2018. С. 183–196.

2. Особливості художнього трактування трагедії Чорнобиля в ліриці Ліни Костенко (стаття друга). *Проблеми сучасного літературознавства: Збірник наукових праць*. Випуск 27. Одеса: Астропринт, 2018. С. 165–176.

3. Семантика і функція надтекстових компонентів у поемі Івана Драча «Чорнобильська Мадонна». *Вісник Дніпропетровського університету економіки та права ім. Альфреда Нобеля: Серія «Філологічні науки»*. Дніпро, 2018. С. 245–252.

4. Своєрідність інтерпретації воєнної теми в ліриці Ліни Костенко. *Закарпатські філологічні студії*. Випуск 27. 2023. С. 180–186.

5. Внутрішня циклізація як основоположний принцип побудови збірки «Мадонна перехресть» Ліни Костенко. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Випуск 62. 2023. С. 184–192.

6. З високої полиці знань. Рецензія на монографію: Сасенко Валентина. Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність. *Закарпатські філологічні студії*. Випуск 28. 2023. Т. 2, С. 230–233.

7. Цикл віршів «Війна малює кров'ю акварелі»: особливості художньої організації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія»*. № 61. С. 202–205.

Іноземні наукові видання (дві статті):

1. Традиції української народної та літературної казок у «Бузиновому царі» Ліни Костенко. *XII Міжнародна науково-практична конференція «Current challenges, trends and transformations»*, 13–16 грудня 2022 р., Бостон, США. С. 483–487.

2. Ліна Костенко та Святослав Гординський: Своєрідність трактування антивоєнної теми. *XVII Міжнародна науково-практична конференція «System analysis and intelligent systems for management»*, 02–05 травня 2023 р., Анкара, Туреччина. С. 292–296.

Обсяг та структура дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг магістерської роботи – 85 сторінок. Бібліографія нараховує 100 позицій.

РОЗДІЛ І. ТВОРЧІСТЬ ЛІНИ КОСТЕНКО: СПЕЦИФІКА ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОГО ДИСКУРСУ

1.1. Стан вивчення проблем костенкознавства в сучасному літературознавстві

«Феномен нашої літератури» (Н. Мартинюк) [91], «совість нації... один із потужних чинників розвитку не тільки української, а й світової культури» (В. Саєнко) [51, с. 12], «невпіймана королева» (Ю. Андрухович) [76], «легенда української поезії» (Президент України В. Зеленський) [82], «ключова фігура української літератури ХХ століття» (посол Франції в Україні Етьєн де Понсен) [99], «цариця українських поетів» (В. Сапон) [52], «казка казок», «нерозгадане чудо», «неймовірний птах», «пілігрим вічності», «голос народу», «білий голос висоти» [16, с. 5] – всі ці метафоричні визначення стосуються улюбленої мільйонами поетеси Ліни Костенко. Хоча сама вона ставиться до цих освідчень у коханні та визнань заслуг перед Україною іронічно. У 2005 році відмовляється від звання Героя України, у 2012 – від премії «Золотий письменник України»¹. Не спілкується із журналістами, нападникам та критикам відповідає тільки поетичними рядками. Іван Дзюба мав рацію, коли стверджував, що «її життєпис у її Слові... І навіть коли воно мовчало – то було промовисте мовчання» [16, с. 5]. Винятками за довгі роки мовчання були інтерв'ю журналістам телеканалу «Київ» (2022), де вона підкреслила, що «всі 30 років незалежності знала, що росіяни на нас нападуть» [98], і вручення поетесі ордена Почесного легіону Франції², де вона із вдячністю зізналася: «Я

¹ Незважаючи на негативне ставлення до нагород та почесних звань, поетеса все ж таки деяких з них не змогла уникнути. Ліна Костенко – почесна професорка Національного університету «Києво-Могилянська академія»; почесна докторка Львівського національного університету; почесна докторка Чернівецького національного університету (2002); почесна докторка Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (з 2011 року); лауреатка Державної премії ім. Тараса Шевченка (1987); лауреатка премії Петрарки (1994); володарка медалі Святого Володимира (Торонто); лауреатка Міжнародної літературно-мистецької премії ім. О. Теліги (2000); володарка Почесної відзнаки Президента України (1992) і Ордена князя Ярослава Мудрого V ступеня (березень 2000). 19 жовтня 2013 року отримала премію Фондації Омеляна і Тетяни Антонович (Вашингтон, США); у листопаді 2013 року – третю щорічну відзнаку імені Блаженного священномученика Омеляна Ковча. З 14.07.22 – володарка ордена Почесного легіону. У 2015 році мала планета Сонячної системи № 290127 отримала назву Лінакостенко.

² Етьєн де Понсен 14 липня 2022 року вручив орден Почесного легіону Ліні Костенко, високо оцінивши її творчість: «Пані Костенко, якщо навести три риси, якими можна було би вас охарактеризувати, то я відзначив

відмовляюся від усіх звань і політичної біжутерії, але цей орден приймаю з великою вдячністю...» [98].

У магістерській роботі представлено навіть не короткий нарис історії вивчення творчості Ліни Костенко, а лише накреслюється в загальних контурах сформований на початку ХХІ ст. поліфонічний стан проблеми, виділяються основні підходи до її розуміння, визначаються дефініції понять «диптих», «цикл», «війна», на які орієнтується автор, і пропонується особисте розуміння проблеми, шляхи її вирішення. Авторка роботи не претендує на глибоке всебічне висвітлення широкого кола літературознавчих робіт, присвячених творчості Ліни Костенко, а зосереджується на основних дослідженнях, які є самостійними, науково обґрунтованими, виваженими. Звісно, навряд чи вдалося уникнути особистих симпатій та уподобань при виборі «орієнтирів», але авторка намагався бути чесною та неупередженою у своїх наукових висновках та оцінках.

Поетична творчість Ліни Костенко отримала високу ідейно-естетичну оцінку багатьох літературознавців і критиків. Так, В. Брюховецький, автор статті про Ліну Костенко в «Українській літературній енциклопедії», зазначив: «Поезії Ліни Костенко властиві потужна інтелектуальна напруга, тяжіння до афористичної влучності вислову... Творчість Костенко відзначається дисциплінованістю й глибиною думки, яка виростає з проникливо ліричного сприйняття світу!» [11, с. 16]. А в монографії «Ліна Костенко», скромно названої нарисом («нарис творчості»), присвяченої «становленню і еволюції яскраво самобутнього таланту Ліни Костенко» [12, с. 262]), В. Брюховецький вдається до аналізу ліричних віршів, які ввійшли «до збірок «Проміння землі», «Вітрила», «Над берегами вічної ріки», «Неповторність», «Скіфська баба», «Сад нетанучих скульптур», «Бузиновий цар» та ін.» [12, с. 262]. Монографія, яка вийшла друком 1990 року, не втратила свого величезного значення і

би такі: рішучість, сміливість і бажання, незважаючи ні на що, залишатися вільною. Ці три якості, на мою думку, найкраще описують ваш життєвий шлях, – наголосив, вручаючи нагороду поетеси на церемонії в Посольстві Франції в Україні пан Етьєн де Понсен. – Ваша громадянська активність завжди була однією з Ваших визначальних рис, поруч із Вашим величезним талантом поетеси та письменниці. Але саме вашу мужність, вашу рішучість і громадянську позицію ми хочемо сьогодні відзначити» [98].

певною мірою надихає на подальші дослідження творчості Ліни Костенко. Лапідарно чітко та обґрунтовано дослідник узагальнив свої наукові висновки: «В піднесеностях гармонії і в дисонансах епохи вона лишається сама собою, її світ розкритий усім зустрічним вітрам, лише ніколи не підпадає під кон'юнктурні протяги. Скільки тої ніжної сили й пекельної непоступливості в одній людині, який безмір душі...» [12, с. 261]. М. Слабошпицький справедливо вважає, що «творчість Ліни Костенко... це афористично точний вислів, рідкісна стилістична прозорість і лірична одухотвореність... Ліна Костенко – рідкісний майстер у володінні словом. Вона на диво органічно творить свій звукопис» [53, с. 121, 125]. В. Статєєва стверджує: «Божий дар – високий рівень інтелекту, освіченості, поетичний талант і мовну геніальність – Ліна Костенко удесятерила у постійній і копіткій роботі над собою, над своїм словом, що вже оцінено в понад 100 мовознавчих дослідженнях, зокрема й дисертаційних, із лінгвостилістики, поетики, ономастики, лексикології» [55, с. 56]. Н. Бернадська зазначає, що «підкреслена філософічність – одна з прикметних ознак лірики Л. Костенко. Самоцінність і неповторність людського існування, морально-етичні пошуки окремої індивідуальності, шаленство сучасного життя, його наслідки і пам'ять історії – ось основна вісь художніх роздумів поетеси, яка по-максималістськи, без напівтонів і компромісів говорить про цінності неперехідні і вічні» [7, с. 211]. Ольга Богомолець, яка дружить з Ліною Василівною понад 20 років, виокремлює унікальну рису поетеси: «Ліна Василівна відчуває молекули брехні. Якщо людина каже те, що не відповідає правді – вона дуже сильно це відчуває» [94].

Академік Микола Жулинський у статті «Моя Ліна Костенко» зі словами гордості та вдячності висловив пошану та глибоке захоплення творчістю геніальної співвітчизниці: «Ліна Костенко – це позиція. Національна. Горда... Це – позиція, «єдиний і перевірений спосіб самозахисту» і водночас виклик системі, яка руками махрових бюрократів робила своє чорне діло, адміністративно втручаючись у творчі питання. Скажете: сьогодні Ліна Костенко мовчить. Ні, не мовчить. Її голос чути. Він звучить у вічному

конфлікті «геній – юрба» («Маруся Чурай»), у полярному зіткненні людської душі та грішного світу, в протистоянні гармонійного і дисгармонійного («Сніг у Флоренції»), у спогадах, снах, у мареннях Богдана Хмельницького («Берестечко»)....» [22].

Деякі літературознавці зводять «філософічність» в абсолют щодо творчості Ліни Костенко, нехтуючи всіма іншими проблемами її доробку. Думаємо, що це не зовсім правильно розглядати поетичну систему поетеси лише під одним кутом зору. Так, О. Ковалевський у монографії «Бунтівне – бо чисте. Філософія бунту і філософія серця у творчості Ліни Костенко» (2020) стверджує, що «творчість Ліни Костенко, маючи глибинні національні закорінення, потребує й інших зрізів аналізу й прочитань – у першу чергу ... у річищі традиційної української філософії серця» [23, с. 5–6]. І далі: «Бунтівна складова українського менталітету відбивається у творчості Ліни Костенко цілою завершеною системою поглядів, яку можна назвати філософією бунту» [23, с. 6–7]. Цікава та ґрунтовна монографія поета та літературознавця Олексія Ковалевського, на наш погляд, виглядає трохи однобокою через зведення філософічності поетеси в «самодостатній концептуальний базис» [23, с. 9]. А між іншим, «філософічність», хоча і є однією з базисних категорій творчості Ліни Костенко, проте поступається перед іншими, не менш важливими категоріями: патріотизмом, ліризмом, глибоким проникненням у суть українського характеру та менталітету. Літературознавець також обурюється через те, що «ґрунтовних праць, присвячених творчості Ліни Костенко, які вийшли б окремими книгами, і по сьогодні одиниці» [23, с. 5], хоча «існує велика кількість публікацій у часописах та збірниках, де досліджуються найрізноманітніші аспекти літературознавчої проблематики...» [23, с. 5]. Тобто з одного боку, О. Ковалевський занепокоєний відсутністю фундаментальних наукових робіт, про творчість Ліни Костенко, з іншого – констатує появу численних літературознавчих праць, присвячених різним аспектам аналізу лірики поетеси. У цьому підході, на наш погляд, немає протиріччя, а є наполегливе бажання вивести костенкознавство на сучасний

рівень досліджень, використовуючи накопичений досвід та сьогоднішній науковий «інструментарій». Літературознавці одностайні в оцінці особливої філософської основи, активної громадянської позиції, глибокого патріотизму, ліричного напруження, високої мовної майстерності поетичного стилю Ліни Костенко. Поезія видатної української поетеси Ліни Костенко торкається найрізноманітніших тем і проблем життя українського народу, сповнена глибокою емоційністю, щирою кровною зацікавленістю в минулому і майбутньому свого народу. В. Базилевський слушно зауважує: «Творчість Ліни Костенко – приклад шляхетного служіння поезії... Українській літературі поталанило, що є в ній постать, яка життям і творчістю утверджує благородство вищих мистецьких принципів» [2, с. 184, 194]. Цю думку підтверджує і Д. Дроздовський, зазначивши, що Ліна Костенко «прийшла в літературу тоді, коли навіть мовчати було небезпечно. І від самого початку це був не лише вияв потужного, виверженого з вулканічною силою духу, що належать до субстанцій стихійних і величних. Це був вияв духовного аристократизму, дар раціональної організації поетичної матерії, що дається Поетові з вищих емпіреїв і належить до природної складової стилю життя і способу власної інтерпретації чи відчуття, переживання світу» [18, с. 291]. Іван Дзюба, автор фундаментальної монографії «Є поети для епох», відзначаючи, що «докладної біографії» Ліни Костенко «ще не написано», виправдовує цей факт тим, що поетеса «розповідати про себе не любить»: «... її життєпис у її Слові. А слово це – невід’ємна частина історії України, її культури, її персоналітету. Вже більше як півстоліття. Це слово відлунювало в серцях тисяч читачів. Його чекали. По ньому звіряли людську гідність. У ньому знаходили відгук своїх тривог і покріплення своїй вірі в Україну та своїм надіям на її краще буття» [16, с. 5]. Цю ж думку розвиває та поглиблює Василь Марко. Аналізуючи лірику поетеси, він звертає увагу на присутність у ній однієї з форм естетичного відображення дійсності – естетичного ідеалу: «У творчості Ліни Костенко провідна роль належить естетичному ідеалу. Він присутній у кожному її творі, на всій творчості залишає свій знак. Тексти поетеси, як і Біблійні, багаточислові. На

кожному рівні – від мікроструктури (тропів, предметних деталей) до концептуальної осі, навколо якої обертається її художній світ, – твори авторки містять у собі таїну, яка відкривається лише чулому серцю й допитливому розуму» [38, с. 103].

Дослідники високо оцінили останню поетичну збірку Ліни Костенко «Мадонна перехресть» та справедливо вважають, що поетична книжка «з символічною назвою «Мадонна перехресть» по-своєму видається підсумковою. Хоча вона містить лише 74 вірші, в авторському задумі це первісно і насамперед «книжка-подарунок» доні ... до іменин», яка «має увійти в сучасний літературний процес як книжка-емблема, книжка, яка реактуалізує модерністські тенденції в сьогodнішньому розхристаному часі та віталізує поетику візіонеризму, що межує з віршами-одкровеннями та віршами-пророцтвами» [17, с. 264]. Іван Дзюба у своїй фундаментальній книжці «Є поети для епох» (2011) зазначає, що «Мадонна перехресть» – «не зовсім «родинний альбом», як може здатися з інтер'єру та анотації ... Це сугестивна картина суєтної сучасності, коли славетне прискорення історичного часу набирає макабричного характеру ... картина на тлі стражденної вічності, яка все-таки благословенням Мадонни, Мадонни як не Перехресть, то Бездоріжжя, дає надію на якусь людську долю. На те, що люди і в цьому пекельному гармидері якось пізнають одне одного, одне одного пошанують. На це, мені здається, і благословляє всіх нас Мадонна Перехресть – або Мадонна Бездоріжжя – Ліни Костенко» [16, с. 90–91].

Хоча є й негативні відгуки на збірку Ліни Костенко «Мадонна перехресть». Так, О. Гунько вважає, що «цілісного враження збірка не справляє. Є в ній і талановиті речі, й посередні. До останніх належать і поезії чорнобильського циклу. Поза тим Ліна Костенко залишається неперевершеним майстром рими» [80, с. 264]. К. Купріянова та І. Ярошевич, навпаки, у статті «Чорнобильські мотиви в збірці Ліни Костенко «Мадонна перехресть» переконливо доводять, що «особливо яскраво мотив Чорнобиля розкривається в останній поетичній збірці поетеси «Мадонна перехресть», що включає як нові

вірші, так і ті, що були видані раніше...» [33, с. 27]. Авторам статті особливо імпонують «заклики ліричної героїні до людей не бути байдужими до природи, не повторювати помилок минулого» [33, с. 27]. Григорій Білоус слушно наголошує, що «бути діяльним патріотом і не любити поезію Ліни Костенко – неможливо» [9, с. 81]. Це твердження не здається пафосним й одіозним, воно відбиває глибинну суть поезії та життєвої позиції поетеси, яка стала символом української нації. Але зрештою всі критики та дослідники схиляються перед талантом геніальної поетеси, віддають належне її поетичному дару, майстерності рими та вмінню поєднувати «вічні» проблеми з конкретними соціально-історичними питаннями.

Без перебільшення можна стверджувати, що монографія Валентини Саєнко «Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність» (2020) стала справжньою подією в українському літературознавстві, зокрема в системному науковому осягненні творчості Ліни Костенко. Перевагою дослідження є творче поєднання теоретичного підходу до поставленої проблеми з увагою до спеціального вивчення художньої своєрідності ліричних поезій, уміння їх аналізувати, осмислювати в руслі сучасних літературознавчих пошуків, не вдаючись у крайнощі й однобічність підходів, наголошуючи на «багатогранності» творчості поетеси, «загадці традиційності/нотрадиційності» [51, с. 10], яка «приховує нелінійне художнє мислення, особливого ґатунку гетерогенність із включенням різних (часто-густо протилежних, навіть контрверсійних) тематологічних і поетикальних систем, взаємодія яких доведена до синтезу» [51, с. 10].

В. Саєнко обґрунтувала та науково довела тяжіння Ліни Костенко до циклізації: «На цикли розпадаються збірки «Неповторність», «Над берегами вічної ріки», «Сад нетанучих скульптур», підсумкова книга «Вибране»; новітня збірка «Річка Геракліта» (2011), яку слушно називають «Вибраним-2» і яка складається з циклів «Осінні карнавали», «Сліпучий магній снігових пустель», «Весна підніме келихи тюльпанів», «Що в нас було? Любов і літо». Назва кожного з циклів і система образів-концептів, у них розпросторених,

підпорядковані поширеному музичному принципу... Отже, центр уваги в паражанровій системі, що є її внутрішньою ознакою, явно змістився в бік циклу» [51, с. 316]. Дослідниця не тільки проаналізувала основні принципи циклізації костенківської поезії, а й виокремила ознаки, які «лежать в основі циклізації» [51, с. 320], показала, яку «роль відіграє перший образ, який несе інформацію про твір як цілісність, – назва» [51, с. 321]. Дуже плідною для подальших наукових досліджень видається думка Валентини Саєнко про те, що «поетика заголовка не лише вказує на смислову значущість, виражену лаконічно, а й на формальний принцип, за яким об'єднано поетичні твори в єдине ціле» [51, с. 321].

Актуалізація теоретичного підходу в монографії В. Саєнко «Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність» йде в руслі тих літературознавчих віянь загостреної уваги до теорії, про які активно дискутують сучасні літературознавці (Т. Гундорова, В. Дончик, М. Жулинський, Д. Затонський, М. Наєнко, Д. Наливайко та ін.). І ця теоретична спрямованість монографії ставить її в контекст розвитку сучасної науки про літературу. Актуальність теми – інтерес до творчості Ліни Костенко, її художньої своєрідності, традицій і новаторства – не викликає сумніву, як і інтерес до феномену поетичної культурології Ліни Костенко, пов'язаної з появою особистості «митця-культуролога, глибокого знавця й пропагандиста культури, поета-вченого, точніше, академіка, що звиряє гармонію алгеброю і демонструє тисячолітню її історію в сучасних згуках власного слова» [51, с. 17].

Фундаментальне дослідження Валентини Саєнко свідчить про серйозну творчу роботу дослідниці, про вміння поєднувати – що важливо для наукового дослідження – теоретичний та конкретний аналіз поетики твору, побачити насамперед індивідуальне в художньому світі митця. Авторка науково коректно поводить з чужими концепціями та оцінками, думками, погоджуючись з багатьма судженнями своїх попередників чи заперечуючи їх. Висновки до окремих розділів, як і до всієї роботи, свідчать про вміння дослідниці

узагальнювати різноманітні спостереження, при цьому майже не збіднюючи аналітичної частини роботи, що свідчить про фундаментальну філологічну школу Одеського національного університету.

Підсумовуючи, слід наголосити: у монографії як творчо узагальнено все те, що було накопичено в галузі костенкознавства, оснащеним сучасним методологічним підходом, так і запропоновано новаторське прочитання художньої природи поезії Ліни Костенко. Авторка проявляє надзвичайну щедрість у застосуванні інтерпретаційних моделей осмислення концептів поетичної культурології поетеси, жанрового діапазону, міфопоетичності в структурі художніх творів, традицій та новаторства тощо. Наукове дослідження вражає не лише ерудицією, умінням окреслити головні проблеми костенкознавства, при цьому якісно аналізуючи кожен конкретний поетичний текст, уважно ставиться до художньої тканини цілої системи. Не менш важливою перевагою роботи є інтерес до філософії та історії, міфопоетики, міфологічної природи творчості, циклічності, синестезії тощо.

Через різноманітність поставлених проблем (концепт «культура», традиції, новаторство, міфопоетика, народнопоетичні ремінісценції, шістдесятництво, циклоутворення тощо), їхнє теоретичне та історико-літературне висвітлення, широту та багатство матеріалу (різні жанри, епохи), багатшаровість структури роботи, розділеної на тематико-проблемні суброзділи, присвячені різним творам, жанр роботи В. Саєнко досить важко визначити. Це не є традиційна монографія, тим більше – не звичайна авторська збірка статей, це, ймовірно, зразок синтетичної наукової праці, в якій цілісно вивчаються різноманітні, але внутрішньо пов'язані проблеми, заявлені в назві, що досліджуються на спільній методологічній основі, під одним кутом зору – «традиція, контекст, художня своєрідність» – обдарованою, широко освіченою літературознавицею. Її монографію можна назвати книгою з проблемного теоретичного літературознавства і водночас історико-літературним дослідженням.

Та головне – не визначення її жанру, а те, що 640-сторінкова книжка «Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність» належить до високої полиці знань, представляє значний науковий інтерес, збагачує вітчизняне літературознавство, пропонує творчий діалог і стимулює подальше вивчення фундаментальних проблем гуманітарних наук.

С. Барабаш звернулася до поетичної спадщини Ліни Костенко в дисертаційному дослідженні «Творчість Ліни Костенко в ідейно-художньому контексті літературної доби» (2004), наголошуючи на актуальності тематики та проблематики творів письменниці, яка «є знаковою постаттю українського “шістдесятництва”» [3, с. 3]. Науковиця яскраво доводить, що «історіософське мислення Ліни Костенко рівною мірою оприявлене і в ліричних мініатюрах, і в епічних полотнах, поскільки всюди в її слові – Україна у просторі українського світопочування і світомислення» [3, с. 13]. Аналіз художнього світу лірики поетеси дозволив Світлані Барабаш зробити ґрунтовний висновок «про високу художню впорядкованість цілісної художньої системи, котра живе відповідно до внутрішніх законів лірики. Сфера поетичного живопису, світ любовних почувань, переживання української історії засвідчили стильову єдність і художню продуктивність поетичного письма Ліни Костенко» [3, с. 42]. Предметом аналізу дослідниці є «образне мислення Ліни Костенко, у просторі якого твориться цілісна картина художнього світу» [3, с. 6]. С. Барабаш дослідила та простежила головні етапи формування світогляду поетеси в різних жанрах та аспектах. Вона не зациклюється, як інші літературознавці, на одній проблемі, а намагається відтворити, проаналізувати та осмислити цілісну поетичну систему, виявити закони її існування та функціонування. Досконалий та професійний аналіз поетичних текстів Ліни Костенко допомогли створити модель картини світу, представлену в творчому доробку поетеси, де простір і час функціонують не відокремлено, а взаємодіють та взаємопов'язані, викликаючи особливе напруження та дисонанс, характерні для лірики мисткині. Дисертаційне дослідження має серйозне теоретико-методологічне підґрунтя, на яке спирається дослідниця. Це і роботи попередників, починаючи з Аристотеля

та Платона, і сучасних дослідників. Таке широке коло теоретико-методологічних робіт, представлених у роботі, – не данина традиції, а бажання вченого комплексно та багатогранно дослідити художній світ Ліни Костенко, спираючись на попередні та сучасні напрацювання. Структура роботи свідчить про вміння правильно та логічно точно розставити акценти в аналізі, які розкривають ідейно-художній контекст літературної доби, всебічно та достовірно охопити та проаналізувати, осмислити представлений літературно-поетичний матеріал. Так, перший розділ «Художній світ Ліни Костенко в історіософській проєкції» складається із п'яти підрозділів (1.1. «Мистецька концепція самооприявлення людини й нації в історичному часопросторі творчості Ліни Костенко»; 1.2. «Психологічний аспект проблеми мистецького вибору в історичній екстраполяції (драматична поема “Сніг у Флоренції”»; 1.3. «Особистість у контексті мислячої історії (історичний роман у віршах “Маруся Чурай”); 1.4. «Поетична модель українського історіософського буття в особистісних параметрах (історичний роман у віршах “Берестечко”»); 1.5. «Етична проєкція історичних аналогій (“Дума про братів неазовських”). Традиція і модерн»). Науковиця рухається у своєму аналізі від «мистецької концепції самооприявлення людини до конкретної людини (особистості) «в контексті мислячої історії» (Богдан Хмельницький, Маруся Чурай, Наливайко, Сулима тощо). Такий покроковий скрупульозний аналіз дозволяє відтворити цілісну картину художнього світу Ліни Костенко.

Спробу «дослідити філософські, естетичні, культурологічні, літературні чинники, що обумовили буття феномену Митця у творчості українських шістдесятників і постшістдесятників, та розглянути характер осмислення художнього вираження цієї проблеми в їх спадщині» [10, с. 2] зроблено в дисертаційному дослідженні Валентини Біляцької «Проблема митця в естетико-художній еволюції Ліни Костенко та Василя Стуса» (1999). Дослідниця не обмежує вивчення творчості двох провідних представників шістдесятництва тільки філософськими проблемами, а комплексно розглядає різноманітність чинників, які складають поетичний світ поетів «в умовах заблокованої

культури» [26]. Висновки дослідниці про «об'єднуюче» начало мистецтва Ліни Костенко та Василя Стуса «як сфери, де можливе вивищення людини над недосконалістю буття», подолання натиску «натовпу масової свідомості» [10, с. 13] вважаємо науково обґрунтованими та перспективними для подальших літературознавчих розвідок, як і тезу про те, що «Митці ХХ століття синтезують романтику, бунтарську свідомість і ніцшеанську людиноартистичність, що й виводить Митця попереду натовпу» [10, с. 13].

С. Дячок у дисертації «Інтертекст у поезії Ліни Костенко» (2019) переконливо доводить, що «інтертекстуальність є провідною ознакою її (Ліни Костенко –Т.Ф.) художнього мислення, що дозволяє авторці глибше осмислити глобальні морально-етичні, історіософські, культурологічні проблеми українства в колі інших народів та культур» [19, с. 163].

Про різноманітність тематики та широкий діапазон лірики Ліни Костенко пише Го Юаньпен у дисертаційному дослідженні «Дискурс шістдесятництва в українській літературно-художній періодиці: журнал “Дніпро”». Дослідник слушно зауважує, що «безкомпромісна Ліна Костенко публікує твори широкого тематичного діапазону: дає зразки лірики філософської («На світі можна жити без еталонів», «Альтернатива барикад»), інтимної («Оксані», «Голуба дистанція»), пейзажної («Ліс»), осмислює трагічну долю народу («Кобзарю»); аналізує непрості взаємини митця й загалу («Латаю парус», «Висота»). Характерними для її творчості стали риси психологізму, бунтарство й жага боротися з панівною ідеологією тоталітарного режиму» [73, с. 15]

По-своєму цікавою й ґрунтовною є публікація Сімоне Аттіліо Беллецца, доцента кафедри сучасної історії Неаполітанського університету ім. Фрідріха II, «Взяти інтерв'ю у „легенди“: Ліна Костенко та колективна пам'ять шістдесятництва». Італійський дослідник зустрівся з Ліною Костенко 12 червня 2009 року, «щоб взяти у неї інтерв'ю в рамках ... дослідження про шістдесятництво» [100, с. 47]. Це есе (як сам учений визначає жанр своєї статті) цікаве для нас тому, що написав його іноземець, який ззовні захотів «реконструювати історію шістдесятництва» [100, с. 48]. Він прагнув

«задуматися про взаємозв'язок між особистою та колективною пам'яттю шістдесятництва та підкреслити, як публічна риторика (включаючи наукові дослідження) щодо шістдесятництва може створити своєрідну експропріацію і, отже, травму пам'яті героїв цих подій, навіть якщо вони все ще є живими символами цього руху» [100, с. 48]. Про шістдесятництво написано багато в українському літературознавстві (І. Дзюба, В. Саєнко, О. Ковалевський, Р. Корогодський, М. Неврлий, О. Пахльовська, Л. Тарнашинська, В. Шевчук та ін.), але Сімоні Беллецца, поспілкувавшись з Ліною Костенко особисто, звернув увагу зовсім на інші рецепції цього угруповання. По-перше, поетеса наголосила, що «для неї шістдесятництво було, по суті, компанією друзів і подруг, які любилита шанували одне одного, і саме цього виміру, який я (Сімоні Аттиліо Беллецца – Т.Ф.) назвав би „афективним”, бракує в академічних аналізах того періоду: поведінка тих, хто сперечається про шістдесятництво, суперечить високим моральним цінностям, які шістдесятники намагалися підтвердити своїми трудами та діями» [100, с. 48–49]. Тобто не «філософія бунту і філософія серця» лежить в основі шістдесятництва, а любов і пошанування друзів, «не проста дружба, а навіть абсолютна любов до людства („людська велика”» [100, с. 50].

По-друге, ця «чутливість» (тобто любов та повага до друзів) «була зумовлена досвідом Другої світової війни, яка сильно вплинула на дитинство цих інтелектуалів, народжених у 1930-х роках» [100, с. 48]. До речі, ось чому відгомін Другої світової та сучасної воєн відчувається в кожному поетичному збірнику Ліни Костенко, у багатьох поезіях: чи то йдеться про вірші, безпосередньо присвячені воєнній тематиці, чи про війну між народом та «хамими» («Ми хочем тиші, хочем храмів. / Ми хочем музики й садів. / А всі залежимо від хамів, / від хрунів, хряків і вождів» [27, с. 31]), чи про війну, яку ведуть неспроможні та недбалі можновладці з природою, через що, звісно, і сталася Чорнобильська техногенна екологічно-гуманітарна катастрофа. По-третє, мисткиня виділила як найвагомішу рису свого покоління, зокрема шістдесятників, любов «до культури та навчання»: «Після війни, знаєте, яке

було, нам не булощо їсти начисто, нам не було що одягти, нам не було що взути, але ми булималенькі, хороші, от, і ми хотіли вчитися» [100, с. 49]. Це зізнання талановитої поетеси дозволяє досліднику зробити обґрунтований філософський висновок, перспективний для подальших соціально-педагогічних досліджень: «Таким чином, Костенко описує рокиособливого підліткового віку, що характеризувався певною матеріальною бідністю, але був натомість майже повністю спрямований на ідеальну цінністькультури. Це ще одна відмітна риса її покоління, яка буде втрачена із переходом радянської економіки до матеріального добробуту... [100, с. 49]. Італійський дослідник переконливо доводить, що «ЛінаКостенко є однією з найбільш репрезентативних фігур цього руху (шістдесятництва – Т.Ф.), а також вважається одним із найцікавіших поетичних голосів у всій українській літературі» [100, с. 48].

1.2. Воєнна тема як складова поетичної системи поетеси

Останнім часом видано чимало поетичних і художньо-публіцистичних творів, присвячених воєнній тематиці, вагомих критичних досліджень на воєнну тему не так багато. Тут, мабуть, простежується вплив загальнонаукової традиції, яка поділяє об'єкт дослідження на літературний, філософський, політичний, воєнний тощо, тобто «війна», як правило, не вважається об'єктом літературознавчих досліджень.

Монографія Оксани Пухонської «Поза межами бою. Дискурс війни в сучасній літературі» (2022) стала своєрідним проривом цієї «недослідженості» і продемонструвала науковій спільноті, що немає «закритих» і «нефілологічних» тем для літературознавства. Дослідниця переконливо доводить, що «з кривавих подійминулого не було зроблено необхідних висновків. Отже культура рани (виділено автором – О. П.) розширює не лише свої інтерпретаційні межі, а й поповнюється новими текстами і контекстами війни» [49, с. 7]. Проблемно-тематичні, жанрові і стильові особливості малої воєнної прози, концепти сучасної воєнної прозидосліджує Я. Кулінська в статті «Тема війни на сході України в сучасній малій прозі(на матеріалі книжок

«Рокада» Г. Цимбалюка, «Вовче» К. Чабали, «Літо-АТО» Олафа Клеменсена та ін.) [32, с. 34–41].

Воєнна тема у творчості Ліни Костенко ще не стала об'єктом пильної уваги дослідників, предметом монографій та великих рукописів, хоча деякі автори розглядають та інтерпретують її як складову поетичної спадщини геніальної поетеси, справжньої патріотки, «митця-культуролога, глибокого знавця й пропагандиста культури, поета-вченого, точніше, академіка...» [51, с. 17]. Вважаємо, що назріла необхідність проаналізувати воєнну лірику Ліни Костенко в усіх її аспектах і вимірах, показати, як «воєнне» дитинство вплинуло на формування світогляду та позиції несприйняття та засудження війни, як глибокий біль за Україну та українців змусив ненавидіти тих, хто руйнує та принижує Вітчизну, бомбить міста і села.

Воєнна лірика Ліни Костенко не так часто досліджувалася в сучасному літературознавстві, проте з'являються наукові роботи, присвячені цій проблематиці. В. Брюховецький слушно зауважив, що «для внутрішнього світу Ліни Костенко недаремно так багато важать події воєнних років. То доля цілого покоління, поетичні відкриття якого починалися в окопах, ще не загоєних часом. У нерідко болісних рядках закладено величезний заряд оптимізму, оптимізму мозолястої сили» [12, с. 124].

Іван Дзюба в книжці «Є поети для епох» (2011) наводить влучний вислів Ліни Костенко: «Кожна війна страшна. Слепа, глуха, і кожен в ній – жертва сьогодні або завтра» [16, с. 122]. Це судження, яке сформувалось ще в дитинстві, протягом років тільки поглиблювалося, підтверджувалось новими потворними виявами та формами, обростало болем втрат і руйнувань, які несе війна, і непохитною впевненістю в тому, що страшні роки війни не повинні повторитися. В. Базилевський побачив в оцінці Євгена Маланюка Ліни Костенко («народжена війною») «вищий сакральний зміст» [цит за: 51, с. 15]. І це цілком справедливо. Тема війни осмислюється, трансформується у творчості поетеси протягом усього життя.

Галина Білик у ґрунтовній статті «Тема війни у творчості Ліни Костенко» стверджує, що в «поетичному космосі Ліни Костенко образ війни – у всіх його значеннєвих аспектах – один із найбільш осудних, протиприродних і протилюдських. Орелом святості наділяє мисткиня лишень війну визвольну – виходячи з мученицької самопожертви покоління в ім'я майбутнього краю, своїх дітей і онуків...» [8, с. 141]. Дослідниця слушно зауважує, що «тема війни у творчості Ліни Костенко представлена різноаспектно, до того ж зазнає певного розвитку» [8, с. 130], додає, що «значно більшу кількість текстів поетка “спрямовує” на війну, що триває в її часі, – тоталітарної системи з вільними митцем, з культурою великої нації, з народом: у цім змаганні вона затялася стояти непохитно і повсякчас викривати “вихолощене” соцреалізом-ленінізмом письменницьке фарисейство. Йдеться і про змагання генія з натовпом, беззмінне намагання юрби знищити високу духом особистість; і про війну техногенну, нищення живого штучним, екологічні проблеми, і, зрештою, про “покаяння” та “спокути”, виголошені героями як визнання своїх душевних роздвоєнь, проступків – у жаданні очиститися» [8, с. 132]. Високо цінуючи творчість геніальної поетеси, Г. Білик довела, що контент «війна» у творчій лабораторії поетеси багатовимірний та багатозначний. Це не тільки воєнні дії на полі бою, а й агресія людей один до одного, заздрощі та жадоба до збагачення, які руйнують психіку людини, перетворюють її на жалюгідне потворище [8, с. 141].

Григорій Ключек у навчальному посібнику-хрестоматії констатує, що Ліні Костенко «було 11 років, коли почалася війна. За всі чотири воєнні роки довелося пережити дуже багато – і перебування в окопах, де ховалися від артилерійських бомбардувань, і ходіння по мінному полю, коли мама ступала попереду, наказавши дочці ступати за нею слід у слід, і страшну смерть знайомих пастушків, які підірвалися, розбираючи артилерійський снаряд (цей факт описано в «Пасторалі ХХ сторіччя»), і гірку долю біженців, коли довелося брести зі своїм нехитрим скарбом по грузних дорогах, мокнути під осіннім дощем, проситися переночувати в незнайомих людей» [35, с. 18–19].

Літературознавець позначив широке коло питань та проблем, які охоплює воєнна лірика Ліни Костенко. І хоча йдеться про поезію, присвячену Другій світовій війні, у сучасній воєнній ліриці мисткині змінився тільки агресор – росія, а масштаби руйнувань, бомбардувань, горя людського залишилися такими ж трагічними.

Війна, розпочата росією проти України, обурила мисткиню та змусила вголос «кричати» та благати зупинити руйнування України та світу. Воєнний цикл віршів поетеси внутрішньо й системно об'єднаний спільною ідеєю патріотизму, глибокою скорботою за безвинно вбитими українцями та воїнами, зруйнованими територіями. Водночас поетеса пишається Україною та українцями, воїнами, які непохитно та віддано захищають свою Вітчизну.

1.3. Поетичні цикли у воєнній діалогії Ліни Костенко: літературно-критичний дискурс

Літературознавчий словник-довідник дає таке визначення діалогії: «Діалогія ... у давньогрецькому театрі – драма на два акти. У сучасній літературі – два самостійні твори, поєднані спільним ідейним задумом, героєм, зображенням певних явищ» [37, с. 200]. У магістерській роботі поняття «діалогія» вживається і в прямому значенні (два воєнні періоди, яким присвячені ліричні твори), і як літературознавча метафора: це і реальні воєнні події, і «війна» з природою, і «війна» між людьми в мирному житті, «війна» влади з народом, «війна» між митцем і владою.

Воєнну лірику можна розглядати як діалогію, перша частина якої присвячена Другій світовій війні, а друга об'єднує вірші, присвячені сучасній війні, яка почалась у 2014 році і яку розв'язала росія проти України та українського народу. Ліна Костенко передбачала війну. Друга частина діалогії писалась протягом десятиліть. Хоча сьогодні український читач сприймає виставлені в соцмережах вірші Ліни Костенко як щойно написані, настільки вони гармонійно вплітаються в реалію сьогодення й уявляються своєрідною хронікою життя України, її мешканців, воїнів-героїв, більшість поезій

народилася десять, двадцять, тридцять і навіть п'ятдесят років тому. Другу частину дилогії можна розглядати як своєрідний цикл віршів, об'єднаних спільною темою, – темою війни, яка трактується як протиприродне явище, що не тільки нищить усе живе та загрожує існуванню суспільства та країн, а й руйнує людську психіку, калічить людей фізично і психологічно.

Літературознавці вважають, що цикл – це «понадтекстова літературна єдність» [65, с. 185]. У Літературознавчій енциклопедії дається деталізація цього визначення: «Цикл – низка пов'язаних між собою явищ, близьких за походженням, змістом, функцією, які творять певну цілісність. У літературі – сукупність художніх творів, належних до одного жанру або спільних за ідейно-тематичним принципом, за подібністю композиційних форм, об'єднаних задумом автора в естетичну цілість» [36, с. 570].

Ліні Костенко притаманний внутрішній потяг до циклізації ліричних творів. Хоча В. Саєнко мала рацію, коли писала, що «цикл прийшов у поезію Ліни Костенко не відразу. Перші три збірки до шістнадцятилітньої перерви, до стану візуально окресленої еміграції, довготривалого періоду ескапізму, не позначені наявністю такої форми організації поезій в художню систему» [51, с. 315–316]. Монографію «Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність» (2020) можна вважати чи не єдиним ґрунтовним дослідженням, де теорію «циклу» викладено повно та досконало. На думку В. Саєнко, «ліричний цикл правомірно розглядати як самостійне позажанрове утворення», в якому можна виділити такі ознаки: «1. Авторська заданість композиції... 2. Відносна самостійність віршів, які входять до циклу. Кожна поезія може бути вилучена з контексту циклу, залишаючись при цьому закінченим та повноцінним художнім твором. Цим ліричний цикл відрізняється від, наприклад, ліричної поеми; 3. Одноцентровість і доцентровість композиції ліричного циклу. Цією якістю ліричний цикл не схожий на збірники та журнальні й газетні добірки; 4. Ліричний характер зчеплення віршів у ліричному циклі. Цим ліричний цикл відрізняється від циклів епічних та драматичних; 5. Ліричний принцип зображення» [51, с. 320].

Л. Ляпіна зазначає, що «у контексті циклу кожна включена до нього поезія несе, умовно кажучи, якесь додаткове навантаження, сприяючи розвиткові єдиного змісту циклу, який, варіюючись і збагачуючись од вірша до вірша, є певним центром, основою циклу в ідейному, композиційному та інших аспектах» [51, с. 321]. Валентина Саєнко не тільки дає визначення циклу, наголошує на його особливостях та досліджує композиційну специфіку, а й аналізує оригінальність й образну систему циклів «Інкрустації» та «Невидимі причали» (збірка «Сад нетанучих структур»).

У ліриці Ліни Костенко об'єктивне прагнення до циклізації, як видається, пов'язане з постійним напруженим етико-філософським осмисленням і ліричним переживанням глибоко трагічних подій сучасної дійсності. Цикли поетеси групуються в певну єдність не стільки за проблемно-тематичним принципом, скільки за властивим поетесі постійним поверненням до пам'яті серця. Зрозуміло, найхарактернішою ознакою циклу є проблемно-тематична єдність групи творів. Їх жанрова природа найчастіше пов'язана з ліричною мініатюрою. Але значно більш істотною в естетичному відношенні виявляється вражаюча цілісність сприйняття, світовідчуття й оцінка-переживання світу ліричним суб'єктом твору. Це часто породжує певні наскрізні образи, тяжіння до авторської жанрової будови творів, в якій поєднується лапідарність з внутрішньо форсованою філософсько-емоційною ємністю. Цю особливість художнього світу лірики Ліни Костенко дуже точно відзначив Іван Дзюба: «Серед нових віршів переважають мініатюри-акварелі та ліричні монологи... «Скупішою» стала і мовна палітра, але образний арсенал не збіднів. Загалом стилістика не втратила на інтенсивності, а може, й набула. В усякому разі звукопис став багатшим, просто розкішним, притому що ненавмисний, з природною плинністю...» [16, с. 79].

Не менш важливою рисою віршованих циклів Ліни Костенко є поєднання, по суті, епічного масштабу подій з неповторним ліричним відтворенням, осмисленням і переживанням його. Ця своєрідність лірики яскраво проступає у воєнному циклі. Таким чином, власне громадянська

позиція Ліни Костенко і поетичне сприйняття світу її ліричним суб'єктом знаходяться в гармонійній єдності.

Ліні Костенко притаманне тяжіння до внутрішньої циклізації ліричних творів. «Внутрішні» цикли поетеси базуються на проблемно-тематичній жанровій єдності. У творчості поетеси «можна виділити, наприклад, «воєнний цикл» («Смертельний падеграс», «Тут обелісків ціла рота...», «У Корчуватому, під Києвом...»), автобіографічний («Мій перший вірш, написаний в окопі...», «Я виросла у Київській Венеції...», «Мати»), чорнобильський («Атомний Вій опустив бетонні повіки...», «Загидили ліси і землю занедбали...», «Летючі крони голубих дерев...») тощо» [65, с. 184–185]. Лірика поетеси може бути окремо об'єднана в цикли віршів про природу, кохання, зрадників, кар'єристів, псевдопатріотів, охоплювати патріотичні поезії. «Поетичні мініатюри-акварелі» (термін І. Дзюби) теж формують цикл, хоча вони не виділяються окремо поетесою, входячи в інші проблемно-тематичні групи. «Мініатюри» «Мадонни перехресть», об'єднані нами лише за формальною ознакою, – розміром: дворядкові (дистих) чи чотирирядкові вірші, – можна розглядати як внутрішньо організований цикл – «історію» душі великої поетеси, її народу та країни, які сприймають життя як казковий подарунок («А вранці із усіх казок / прийшов невиспаний бузок» [27, с. 16]), можливість осмислити філософські категорії буття («Хто я? / Стеблинка гравітаційного поля» [27, с. 24]), зрозуміти першоджерело геніальності («Важке литво свічад і свіч. / Любові царственна офіра. / Якби Джульєтта колупала піч, / то, може б, навіть не було Шекспіра» [27, с. 39]).

Висновки до першого розділу

За справедливим твердженням дослідників, «грунтовних праць», присвячених творчості Ліни Костенко, «одиниці» (О. Ковалевський) [23, с. 5]), сучасне костенкознавство останнім часом збагатилося цікавими та глибокими науковими роботами, в яких аналізуються та досліджуються актуальні проблеми вивчення творчості поетеси. У полі зору дослідників – художня та

жанрова-стильова своєрідність творчості поетеси, поетика, міфопоетика, філософські аспекти лірики (зокрема «філософія бунту і філософія серця»), інтертекст, пейзаж, хронотоп, фольклорні традиції, поліфонізм у поезії, дискурс шістдесятництва, «діалог» зі світовою літературою. Монографії В. Брюховецького «Ліна Костенко» (1990) та О. Ковалевського «Бунтівне – бо чисте. Філософія бунту і філософія серця у творчості Ліни Костенко» (2020), фундаментальні монографії Валентини Саєнко «Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність» (2020) та Івана Дзюби «Є поети для епох» (2011), посібник-хрестоматія Григорія Клочека «Ліна Костенко: тексти та їх інтерпретація» є справжнім внеском в українське літературознавство. Науковці не лише досконало проаналізували творчість талановитої поетеси, а й намітили перспективи подальших досліджень. Докторська дисертація Світлани Барабаш «Творчість Ліни Костенко в ідейно-художньому контексті літературної доби» (2004), кандидатські дисертації Світлани Дячок «Інтертекст у поезії Ліни Костенко» (2019), Наталії Криловець «Філософська поезія Ліни Костенко» (2012), Галини Жуковської «Проблема історичної пам'яті у творчості Ліни Костенко» (2001), статті В. Базилевського, О. Башкирової, В. Біляцької, В. Брюховецького, Є. Гуцала, Д. Дроздовського, М. Жулинського, О. Пахльовської та ін. поглибили й удосконалили попередні дослідження, збагатили костенкознавство новими плідними ідеями.

Учені не тільки шукають нові теми для наукових розвідок щодо творчості Ліни Костенко, а й переосмислюють «старі», здається, вирішені в попередніх дослідженнях, що свідчить про невичерпаність таланту геніальної поетеси, яка надихає своєю творчістю на нові пошуки та відкриття.

РОЗДІЛ 2. СВОЄРІДНІСТЬ ТРАКТУВАННЯ АНТИВОЄННОЇ ТЕМИ В ЛІРИЦІ ЛІНИ КОСТЕНКО

2.1. Чорнобиль і війна: чорнобильський цикл Ліни Костенко як пересторога та передчуття можливої атомної катастрофи

У зв'язку з особливим та всебічним інтересом до Чорнобильської трагедії у ХХ–ХХІ ст. виникає цілий потік монографій і статей, які належать не тільки вченим різних галузей знань, а й різних методологічних, філософських орієнтацій. Напевно, зведена бібліографія за цим питанням склала б товстий том. Але, здавалось би: при чому тут війна? Науковці та журналісти поєднали ці дві трагедії, довели їх взаємозв'язок та фатальність наслідків для українського народу. «Чорнобильська катастрофа, – наголошує Центр екологічних ініціатив «Екодія», – стала прикладом того, як необережне ставлення до такої небезпечної технології, як атомна енергетика, може зруйнувати життя сотень тисяч людей. Вона стала жорстоким уроком, який навчив світ серйозніше ставитися до використання таких технологій... Сьогодні ж перед докільцями стоїть черговий виклик – шрами, нанесені нашій землі російською війною в Україні. І проблема не лише у катастрофічній замінованості територій... бойові дії – від руху техніки до обстрілів – пошкоджують наші ґрунти, забруднюють їх хімікатами та нищать ґрундове біорізноманіття, таке необхідне для їхньої родючості. І штучне очищення земель у випадках найгіршого забруднення виявляється недоцільним, невігідним та навіть неможливим» [99].

Стаття доктора фізико-математичних наук Валерія Швеця «Чорнобиль – перший постріл останньої війни. Чорнобильська трагедія належить до тих знакових подій у світі, що докорінно вплинули на хід подальшої історії людства» не лише науково обґрунтовує взаємозв'язок двох трагедій, а й шляхом глибокого аналізу доводить, що «цю війну може припинити лише наша перемога» [97]: «Біологічне вимирання українців набуло загрозливих масштабів і стало головним негативним результатом аварії. Найбільший трагізм полягає в

тому, що якщо війни винищували передусім дорослих, голодомори – дорослих і дітей приблизно однаково, то постчорнобильське вимирання губить переважно дітей – ненароджених дітей, майбутнє нації. Загальні післячорнобильські втрати населення України дорівнюють приблизно десяти мільйонам осіб, що можна порівняти лише з нашими втратами у Другій світовій війні» [97].

Одним словом, у 2010-х визріли всі передумови для початку військової фази війни за відновлення з боку Московії стратегічного контролю над Україною. І четвертий рік ми вже в стані цієї війни. «Наша поразка у війні її не припинить. Війна просто набуде форми геноциду, як це вже було після Першої і Другої світових воєн. Цю війну може припинити лише наша перемога. Але пам'ятаймо, що першим пострілом останньої російсько-української війни був вибух четвертого реактора на Чорнобильській атомній електростанції 26 квітня 1986 року» [97].

Проблема Чорнобиля привертає увагу дослідників творчості Ліни Костенко насамперед у її публіцистичних творах (Т. Гундорова [8], А. Кузьмич-Походенко [9, с. 150-153]). Меншою мірою аналізується «чорнобильська» поезія, хоча ліричні вірші начебто своєрідно доповнюють, більш емоційно розкривають трагедію Чорнобиля у творчості поетеси і потребують ретельного вивчення. На думку Т. Гундорової, «треба визнати, що Чорнобиль перетворюється сьогодні з реальної історичної події на символічну... Взагалі, Чорнобиль цією чи іншою мірою торкався уявлення про існування в сучасності і вимагав її нових філософських, культурних і політичних переформувань» [79]. А. Кузьмич-Походенко справедливо вважає, що «Чорнобильська трагедія 1986 року – одна з провідних тем творчості Ліни Костенко. У поезіях, публіцистичних виступах, прозі письменниці не оминає увагою цю катастрофу і, що головне, її наслідки. Публічно Ліна Костенко висловлюється про цю трагічну тематику в доповідях «Чорнобиль в дозах історичної свідомості» (м. Львів, 1993 р.) [85, с. 150] і «Україна як жертва і чинник глобалізації катастроф» (м. Чернівці, 2002 р.) [85, с. 150], розкриваючи багатоаспектність наслідків аварії на ЧАЕС, розглядаючи їх крізь призму гуманітарного

трактування – як крах не тільки екології, а й певною мірою мислення, розуміння, сприйняття цієї катастрофи» [85, с. 150].

Тема Чорнобиля у творах поетеси іноді становить основу й центр ліричного переживання. Але Чорнобильська трагедія настільки глибоко увійшла в поетичну свідомість Ліни Костенко, що навіть у творах на іншу тему виникають спогади про Чорнобиль, алюзії на нього, формуючи мозаїку думки й почуттів автора, звернених до сучасної дійсності. Так, наприклад, у вірші «Хто в нашу долю тільки не втручався...» ліричний суб'єкт інтелектуально й емоційно осмислює історію України, вдається до узагальнюючого семантично насиченого образу «духовного Чорнобиля» як символу трагедії народу, прив'язаного до відомої історичної події – катастрофи на Чорнобильській АЕС у 1986 році:

Хто в нашу долю тільки не втручався,
В яких тенетах тільки не б'ємось,
Духовний Чорнобиль давно вже почався,
а ми іще тільки його боїмось [88].

Ліричний суб'єкт не тільки глибоко переживає трагедійність конкретної події, а й бачить у ньому певну узагальнюючу ознаку стану сучасного світу, що загрожує трагедіями, катастрофами, загибеллю людей. Як пише Іван Дзюба, «біль понівеченої природи розростається болем усього знівеченого життя – скрізь, хоч і не чорнобильською мірою... зміни навколо людини – це відлуння змін у ній самій, у людстві, в його якості...» [16, с. 85].

В іншій ліричній медитації («Кричали «біс», пишались зробленим...»), де відчувається іронія, формулюються етико-філософські трагічні висновки щодо Чорнобильської аварії:

Кричали «біс», пишались зробленим,
Прогрес любили над усе.
Летить лелека над Чорнобилем,
нікому діток не несе [88].

Поетеса вдається до традиційного поетичного образу лелеки («лелека»), що приносить дітей, співвідносячи його з простором Чорнобильської трагедії.

У вірші «Дозиметром не виміряєш дози...» виникає алюзія на Чорнобиль через посилення на прилад, яким вимірюють рівень радіації:

Дозиметром не виміряєш дози
Тотального спустошення душі.
Історія лягає під бульдозери,
Сучасний світ штампует фетиші [88].

Найважливіші прикмети сучасного існування людей як «атомних заручників прогресу», які знаходяться в межах «від стресу до стресу», дані у вірші «Ми – атомні заложники прогресу...»:

Ми – атомні заложники прогресу.
Вже в нас нема ні лісу, ні небес.
Так і живем од стресу і до стресу,
Абетку смерті маємо – АЕС [88].

Тут виникає образ АЕС як «абетки смерті». Тим самим ліричний суб'єкт формує узагальнюючий образ загрози людському існуванню. При цьому поетеса не просто констатує існування загрози від атомної електростанції, а наче попереджає людство про гуманітарну, духовну катастрофу. Таким чином, поетичний огляд дійсності перетворюється на глибоко трагічне осмислення ліричним суб'єктом загроз сучасної дійсності. Події української історії інтерпретуються ліричним суб'єктом як можлива загальнолюдська трагедія.

Назва поетичного циклу «Інкустації» ніби готує читача до сприйняття творів, об'єднаних функцією прикрашати що-небудь. «Словесна інкрустація, – вважає Є.С. Іонова, – є позначенням образів, які сприймаються чуттєво, долучаються до нових зв'язків, і тому стають ключем до нових поворотів думки. Це найпоширеніший прийом подавання образів і нормативів...» [65, 183].

За визнанням Ліни Костенко, «Інкустації» відбивають світ у розломах ритму – а летюча рима ніби «зшиває» цей вибухлий світ. Але рима має прямий

стосунок не тільки до світу, як його переживаєш, чи до версифікації, але й до специфіки мови насамперед» [16, с. 180]. Поетеса пов'язує особливості ритму й рими своїх творів з особливостями мови: «У нас мова з рухомим наголосом, з постійним пошуком евфонії. І водночас з невирішеними психологічними й іншими аспектами буття мови в суспільстві» [16, с. 180]. Таким чином, саморефлексія Ліни Костенко свідчить про її особливе внутрішньоорганічне сприйняття світу і слова в їх своєрідній єдності.

Початок вірша «Атомний Вій опустив бетонні повіки» – прозорий натяк на широковідому цитату з твору Миколи Гоголя «Вій», а персонаж визначається словом «атомний», що модернізує образ, встановлює прямий зв'язок його із сучасним атомним століттям:

Атомний Вій опустив бетонні повіки.

Коло окреслив навколо себе страшне [25, с. 537].

Інша частина вірша – серія емоційно насичених, конкретних риторичних питань, з якими ліричний суб'єкт ніби звертається до сучасників, порушуючи проблеми, але не вирішуючи їх, примушуючи читача замислитися над найважливішими тенденціями й особливостями сучасного світу. Ліричний суб'єкт вводить семантично значущі питальні слова: «чому», «хто» винен у трагедії людства, пов'язаній з використанням атома. Він звертається до науки, яка, «потребуючи жертв», не називає винуватців атомних катастроф:

Якщо наука потребує жертв, –

чому ж не вас вона перековтала?! [25, с. 537].

Саме риторичний характер питань, де знак питання поєднується зі знаком оклику, створює емоційну трагічну напруженість ліричної оповіді.

Якщо в попередніх віршах ліричний суб'єкт трактує в цілому епоху відкриття і використання атома як руйнівну, то у вірші «Загидили ліси і землю занедбали» звучить конкретне звернення до трагедії Чорнобиля, гнівно засуджується і вибір місця, де була побудована АЕС («Поставили АЕС в верхів'ї трьох річок» [25, с. 538]), що і в публіцистиці, і в документалістиці, пов'язаних з Чорнобилем, глибоко осмислюється. Ліричний суб'єкт дає жорстке

визначення винуватця Чорнобильської атомної катастрофи, звертаючись до поетики риторичного запитання:

То хто ж ви є, злочинці, канібали?! [25, с. 538].

Ліричний герой твору вдається до визначення «злочинці» і до ще більш викривальної характеристики – «канібали». І риторичне питання, і ці визначення («злочинці, канібали») передають глибоке філософсько-емоційне осмислення ліричним суб'єктом трагедії своєї країни та свого народу. «Чорний дзвін» і «яничари» стають виразними образами метафоричного характеру, що символізують Чорнобильську трагедію. Завершує вірш алюзія на відомі шевченківські рядки і висновок ліричного суб'єкта про те, що наступні покоління не пробачать Чорнобильської трагедії:

І мертві, і живі, і ненароджені
нікого з вас довіку не простять! [25, с. 538].

У циклі «Інкрустації» багато віршів, побудованих як риторичні запитання. Цей принцип можна вважати системоутворюючим елементом циклу, як і глибоку духовність ліричного суб'єкта, зверненого до розв'язання загальнонаціональних і навіть загальнолюдських проблем.

До «Інкрустацій» належать і ліричні вірші, які представляють собою авторську трансформацію жанру пейзажної лірики, де ліричний суб'єкт відзначає деталі флори:

Стоять озера в пригорщах долин.
Луги цвітуть у придорожній смузі [25, с. 544].

А також вводиться деталь, характерна для українського пейзажу, фауни:

І царствений цибатий чорногуз
поважно ходить в ранній кукурудзі [25, с. 544].

У наведеному пейзажі присутні і людина, і домашня тварина («коза»), і деталь сучасної цивілізації («машина»). Однак цей майже ідилічний пейзаж руйнується фінальними рядками твору:

Малина спіє ... І на все, на все
лягає пил чорнобильської траси [25, с. 544].

У вірші «Жоржина на чорнобильській дорозі...» знову відбувається семантична трансформація жанру пейзажної лірики, де із самого початку розвивається тема чорнобильської природи. Поетеса створює систему ліричних пейзажних образів, які є символами життя. Вона вдається до образів квітів («жоржина»), роси («роси»), дахів («стріхи»), знаходячи визначення, які переосмислюють ці образи в трагічному ключі загибелі й руйнування:

Роса – як смертний піт на травах,
на горіхах.

Але найбільше стронцію – у стріхах [25, с. 544].

Ліричний суб'єкт констатує характерну деталь сільського пейзажу України – «стріхи», які стали «радіаційними». Сучасний український пейзаж під пером поетеси стає наче двошаровим: традиційним (у переліку пейзажних ознак) і сучасним, що несе на собі печатку Чорнобильської катастрофи, – радіоактивним.

Аналогічна двошаровість є й у вірші «Летючі крони голубих дерев», де присутні й люди, які змушують ліричного суб'єкта замислитись про те, що, крім Чорнобильської зони, у людства може виникнути й більш широка трагічна зона:

Ріка. Палатка. Озеро. Курінь.
Аборигени Острова Надії.
Босоніж дітки бігають малі [25, с. 545].

Ці семантично насичені, знакові деталі пейзажу репрезентують простір відпочинку людей, які названі аборигенами. Сильовій манері поетеси притаманне прагнення наповнити предметну образність додатковим змістом. Однак цей знову майже ідилічний пейзаж руйнується висновком ліричного суб'єкта про те, що важко в сучасному світі знайти межу між небезпечною і безпечною зонами:

А де тепер не зона на землі?
І де межа між зоною й не зоною?! [25, с. 545].

Якщо для традиційної пейзажної лірики характерне відтворення тієї чи іншої пори року (весна, літо, осінь, зима) або часу доби (ранок, день, вечір, ніч), то для Ліни Костенко характерне відтворення історичного часу – позачасся чорнобильської катастрофи. Хоча в неї є вірш («Цей дощ – як душ. Цей день такий ласкавий»), в якому органічно поєднані прикмети як весни, так і чорнобильського хронотопу:

Сади цвітуть. В березах бродить сік.

Це солов'їна опера, Ла Скала! [29, с. 259].

Однак вони пов'язані з географічно точним і сучасним місцем та історичним часом:

Чорнобиль. Зона. Двадцять перший вік [29, с. 259].

У характеристиці художнього простору післячорнобильської катастрофи Ліна Костенко поєднує опис типових пейзажних ознак флори і фауни з їхніми змінами під впливом трагедії:

Тут по дворах стоїть бузкова повінь.

Тут ті бузки проламують тини.

Тут шука йде, немов підводний човен,

і прилітають гуси щовесни [29, с. 259].

Поетеса вводить, крім традиційних деталей чорнобильського простору, нові його особливості:

В Рудому лісі вирости поганки,

і ходить Смерть, єдиний тут грибник [29, с. 259].

Особливо акцентується відсутність людей у звичному пейзажі:

Жив-був народ над Прип'яттю – і зник [29, с. 259].

Трагічна тема порожнечі антигуманного чорнобильського простору перегукується з темою відповідальності людини за скоєний злочин. Чорнобиль стає точкою виміру порядності й духовності політиків, вчених, поетів, пересічних громадян. Поетесу турбують і трагедія вибуху на Чорнобильській АЕС у 1986 році, і її наслідки, і те, що в країні розпочався «духовний Чорнобиль» [88] – страшніший, на думку ліричного суб'єкта, ніж сама аварія.

Авторку пригнічують і голосні «біс» («Кричали «біс», пишались зробленим...») [10], і те, що про трагедію не хочуть вголос говорити лікарі та керівники держави, і «спустошення душі» [88], і те, що живемо «од стресу і до стресу, Абетку смерті маємо – АЕС» [88]. Це пряма засторога тим, хто не розуміє, до чого може призвести безвідповідальність і непрофесіоналізм.

Від вірша до вірша, присвячених чорнобильській темі, поглиблюється нагнітання та накопичення красномовних деталей, які створюють чорнобильський хронотоп: «пил чорнобильської траси» [25, с. 544], «Роса – як смертний піт на травах...» [25, с. 545], «найбільше стронцію – у стріхах» [12, с. 544], «А де тепер не зона на землі?» [25, с. 544], «Чорнобиль. Зона. XXI вік» [12, с. 549], «Жив-був народ над Прип'яттю – і зник» [29, с. 259] тощо. Цілком слушно Юрій Николишин визначив, що творчість Ліни Костенко – «це Молитва за Україну» [43, 146], бажання зупинити руйнування природи, України та українців.

Головною для вірша «Коли ганяли голку патефони...» є наскрізна лірична тема, пов'язана з міфопоетичним змістом образу дзвона, звук якого попереджає людину про смертельну небезпеку. Цей мирний дзвін, поданий через дитяче сприйняття, ніби контрастує зі зловісними дзвонами Хіросіми, Чорнобиля, Фукусіми. У переліку дзвонів перше місце належить відомій у всьому світі комічній опері «Корневільські дзвони» французького композитора Робера Планкета на лібрето Луї-Франсуа Клервілля і Шарля Габе за п'єсою «Вілларські дзвони» Е. Майяра, яка неодноразово згадується багатьма письменниками. Поетеса створює гострий контраст між комічною оперою (1877), прояку її автобіографічний герой чув у дитинстві, і дзвоном, який символізує трагічні події історії XX століття. У ліричному вірші-сповіді «Коли ганяли голку патефони...», де фігурує автобіографічне поетичне «я» авторки, обігруються варіанти дзвонів в історичній послідовності як знакових узагальнюючих образів небезпеки радіоактивних катастроф: Хіросіма, Чорнобиль, Фукусіма. Ліна Костенко використовує поезику точних

географічних назв, поданих у реальній історичній хронології, надаючи їм узагальнюючого сенсу:

А потім, потім... Потім, як усі ми,
 почула раптом дзвони Хіросіми.
 А потім дзвін Чорнобиля. І зону.
 І серце дзвону в попелі руїн.
 І Фукусіму, де вже й не до дзвону.
 Який він буде, наш наступний дзвін?! [29, с. 254]

При створенні художнього простору чорнобильського циклу Ліна Костенко постійно акцентує нові його риси, пов'язані з трагедією вибуху на атомній електростанції. Конфлікт природи й цивілізації поетеса трактує в трагічному ключі, відбитому у світовідчутті ліричного суб'єкта, який спостерігає і переживає Чорнобильську трагедію. Так, у вірші «Осілля піротехніка – тумани» виникає контраст між майже ідилічним простором матері й дитини як символів життя («Чиєсь дитя подибало до мами, / а мама десь на відстані сльози» [29, с. 250]) і небуттям, пов'язаним з Чорнобильською катастрофою: «у Зоні віє вітер небуття» [29, с. 250].

У центрі поезії «На березі Прип'яті спить сатана...» – символічний, міфопоетичний образ сатани як втілення світового зла, поданий через конкретні ознаки пейзажу Чорнобильської катастрофи. Дається точна географічна номінація місця дії: «На березі Прип'яті спить сатана...», яка передається образною мовою:

На березі Прип'яті – березі – на –
 ріки, що колись була голубою [29, с. 260].

Сатана ніби розчинився в ознаках пейзажу («прикинувся, клятий, сухою вербою», «Лежать йому села в біді і розрусі» [29, с. 260]). Поетеса створює наочний емоційно насичений знак Чорнобильської трагедії, вводячи образ атомної чорної свічки («стоїть йому атомна чорна свіча» [29, с. 260]), зображує картину присутності сатани як зла в природних пейзажних деталях:

Уп'явся в пісок пазурями корча,

свистить йому вітер в дуплястому вусі [29, с. 260].

У зображення сатани, крім традиційних ознак носія зла («ікони покрав»), Ліна Костенко вводить деталь, яка модернізує цей образ, пов'язуючи з дійсністю чорнобильського лиха («Загубив респіратор»). Трагедія торжества зла реалізується у змалюванні сплячого носія зла («сатана») як «імператора»: «оце його царство. Він тут імператор» [29, с. 260]. У деталях образу сплячого сатани очевидні типові прикмети Чорнобиля: «той чорний реактор – і пекло, і трон» [1, с. 260]. Фінальні рядки вірша завершують тему торжества зла, втіленого в традиційному міфопоетичному образі сатани, що прагне перетворити всю Україну в трагічну Чорнобильську зону:

І сниться йому в ореолі ворон
вже вся Україна, вже вся Україна... [29, с. 260].

Використовуючи світовий образ сатани – носія абсолютного зла, поетеса функціонально розгортає метафору Чорнобильської трагедії, що дозволяє акцентувати на етичній темі гуманітарної катастрофи в Україні. У підтексті центральної метафори виникають типові характерні прикмети сатани як втілення зла, підступності, агресивності, владолюбства, тому у вірші створюється поетична структура багатоаспектності центрального образу твору в трактуванні ліричного суб'єкта. Специфіка трагічного звучання полягає в тому, що ліричний суб'єкт бачить абсолютне торжество зла, попереджаючи читача про подальші (після Чорнобиля) плани сатани, що загрожують людству. Звертаючись до традицій української пейзажної лірики, Ліна Костенко внутрішньо переосмислює, трансформує жанр дескрипції природи в її хронотопічному аспекті в жанр соціальної громадянської лірики, зображуючи трагедію руйнування прекрасної Батьківщини через Чорнобильську катастрофу. Визначально, що образ всесвітнього зла, сатани, має й інший вимір, пізніше втілений у вірші «І жах, і кров, і смерть, і відчай...» (2015). Сатана уособлює абсолютне зло. Він, з одного боку, не має імені, а з іншого – у поезії 2015 року наділений портретною характеристикою («сірий чоловічок», «звір огидної породи»). Тобто у вірші «І жах, і кров, і смерть, і відчай...» сатана

ідентифікований. Усі попередні його характеристики у творчості Ліни Костенко були спробою показати, що головна катастрофа – попереду.

Вірш з надтекстовою назвою «Чорнобиль-2» покликаний акцентувати увагу читача на самому понятті «Чорнобиль-2». Поетеса використовує мову метафор, порівнянь, знакової предметності, розгортаючи тему антиприродного, антилюдського ефекту Чорнобиля як явища. В системі образів твору згадані «хворі» ліси («Ліси хриплятьзастуджено, як бронхи» [28, с. 112]), відзначається гробова тиша зони («У Зоні тиша. Тиша гробова» [28, с. 112]), де означення «гробова» ніби розгортає тему загибелі, смерті, «мілітарного привида» Чорнобиля:

Лиш мілітарним привидом епохи
«Чорнобиль-2» над лісом проплива [28, с. 112].

Чорнобильська трагедія трансформує, але остаточно не знищує природу, в якій ще збережені і «їжачок» («там спить їжак. Їжак узимку лежень» [28, с. 112]), і «сова» («і ніч іде з ліхтариком сови» [28, с. 112]), і «косулька» («там мох скубе косулька ще не вбита» [28, с. 112]). Метафоричний образ вірша «Чорнобиль-2» постає як втілення згубного зла, що руйнує природу:

Йому не треба кленів і акацій,
ні голосів, ні мальви на тину.
Вже навітьржавим залишком локацій
він може думать тільки про війну [28, с. 112].

«Чорнобиль-2» виразно-оціночно визначений як «цар антиприроди»:

А він стоїть. Він цар Антиприроди.
І на вітрах антенами гуде [28, с. 113].

Порівнюючи природу й цивілізацію, Ліна Костенко протиставляє красу природи згубній, смертоносній силі цивілізації, яка породила антицивілізаційний ефект Чорнобиля.

У вірші «Коцій Безсмертний зону стереже» письменниця звертається до відомих фольклорно-казкових образів (Коцій Безсмертний, Котигорошко,

Колобок) для того, щоб розкрити тему трагічної трансформації колись прекрасного локусу у світ, де немає місця казці, прекрасному:

Як довго в селах казка не жила!

Тепер вернулась – а вони порожні [28, с. 205].

Три вірші («На березі Прип'яті спить сатана», «Кощій Безсмертний зону стереже», «Атомний Вій опустив бетонні повіки»), у яких знакові образи Сатани, Атомного Вія, Кощія Безсмертного, утворюють внутрішньо об'єднаний ліричний цикл, присвячений Чорнобилю, – своєрідний триптих. Об'єднальним тут, зрозуміло, є образ ліричного суб'єкта, який з глибокою пристрасністю, емоційністю гуманістично осмислює трагедію Чорнобиля, вдаючись до міфопоетичних казкових персонажів Сатани, Вія, Кощія Безсмертного. Це вже не широковідомі фольклорні чи книжкові образи, а метафоричне узагальнення, пов'язане з темою влади зла над прекрасним простором Чорнобиля, де мирно і щасливо жили люди. Вдаючись до такої образності, поетеса апелює до широкої аудиторії читачів, безсумнівно знайомих з цими персонажами.

Ліна Костенко звертається не лише до конкретних, типологічних образів, а й використовує алегоричність у розкритті чорнобильської теми. Про це свідчить вірш «Чорні верби над ставом. Білий вечір води». Прикмети чорнобильського хронотопу – «чорні верби», «самотні сади», «некошена гущ» (тобто безлюдний простір), «цезій гусне в крові» [29, с. 252]. Тема руйнування природи й цивілізації в чорнобильському просторі розкривається через систему образів, які повертають нас у далеке, доцивілізаційне минуле людства («часи мезозою»), вводяться представники зниклих найдавніших тварин (динозаври, ящери, птеродактилі). У підтексті чорнобильського хронотопу виникає тема мертвої цивілізації, як її визначили закордонні журналісти, звертаючись до Чорнобильської трагедії, але не створюється узагальнений образ «мертвої зони». Основний концепт свідчить, що Ліна Костенко вірить у відродження життя, і хоча вона трактує Чорнобиль як трагедію, але трагедію оптимістичну, вводячи дескрипцію живої природи. Виникає певний картинний семантичний простір, заповнений образами тварин і рослин, метафорична семантика часу,

яка покликана донести читачеві сенс згубності трагедії Чорнобиля, але не теми загибелі всього живого. Чорнобильський хронотоп, де точно вказано час і простір катастрофи, зіставляється з далеким історичним минулим. Поетеса зізнається, що «після Чорнобиля настає збій історичного часу. Інші стихії вирують на Землі. За іншим ритмом іде Історія» [3, с. 181].

Трансформуючи поетологічні особливості пейзажної лірики, де обов'язково повинна бути дескрипція природи, Ліна Костенко вводить тему зміни природи через Чорнобильську катастрофу. У вірші «Страшні корчі вербових ікебан» створюється історично датований пейзаж. Система деталей, де фігурують й оригінальні образи хворого дерева («страшні корчі вербових ікебан» [28, с. 151]), і дикого кабана, який опиняється в міському просторі Чорнобиля («Недавно в Чорнобилі дикий кабан / переходив вулицю біля аптеки» [28, с. 151]), і мертвої річки («І мертва річка зблискує, як ртуть» [28, с. 151]), покликана передати трагічне світовідчуття ліричного суб'єкта. Але в змінених катастрофою пейзажах поетеса згадує про квітучу яблуню («яблуні цвітуть» [28, с. 151]), яка вводить тему перемоги життя над мертвим світом, незважаючи на те, що в цьому світі немає людей («людей нема» [28, с. 151]). Безлюдність пейзажу підсилює трагічний колорит, що дозволяє поетесі доповнити закони пейзажної лірики гострою соціально-історичною темою, підняти проблему гуманітарної катастрофи і тим самим трансформувати жанр пейзажної лірики в лірику громадянську.

Твори, присвячені Чорнобилю, не зібрані автором у цикл віршів, але в читацькому сприйнятті вони групуються у вільний, читацький цикл. Ліна Костенко не об'єднує твори з чорнобильською тематикою в окремий цикл тому, що Чорнобиль настільки глибоко проник у душу, у світосприйняття ліричного суб'єкта, що він постійно виникає в її творах як периферійна тема, як асоціація з іншим проблемно-тематичним вузлом. Поетеса, називаючи одну зі своїх збірок «Інкрустації», ніби підкреслює, що вірші, які входять до неї, є різноманітними вкрапленнями, які притаманні феномену інкрустації. Такий принцип збірки дозволяє підкреслити властивий ліричному суб'єкту інтерес до

різноманітних проблем, що створюють ефект «вузла проблем». Така структура, внутрішньо полемічна по відношенню до формування збірки на основі тільки однієї проблемно-тематичної єдності, створює образ ліричного суб'єкта як особистості, схильної до аналізу й переживання численних проблем життя сучасної людини. У підтексті такої структури лежить визнання найрізноманітніших проблем: особистих, соціально-політичних, етико-філософських – і їх певного органічного взаємозв'язку.

Усі вірші, які можна розглядати як чорнобильський цикл, пронизані творчою індивідуальністю Ліни Костенко, її вмінням спиратися на традиції, змінювати і збагачувати їх. Звертаючись до традицій класичної пейзажної лірики, де домінує дескрипція краси і гармонії природи, подана очима спостерігача, який милується нею, поетеса модифікує поетику цього жанру, реалізуючи тему трагічної дисгармонії природи, її руйнування через технологічну катастрофу Чорнобиля. Трагічне світло відчуття ліричного суб'єкта, що сприймає пейзаж Чорнобиля після катастрофи як свою особисту трагедію, трансформує традиційну описово-аналітичну пейзажну лірику в лірику громадянську. І звернення до міфопоетичних образів, і соціальний підтекст, який виникає у віршах лірико-пейзажного жанру, змушує згадати про класичні традиції української поезії, зокрема про лірику Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, яких поетеса глибоко цінує. Цю особливість синтезу традицій у ліриці Ліни Костенко відзначає О. Ковалевський: «Ці дві течії духовного життя свого народу – сквородинську й шевченківську – органічно поєднує у своїй творчості Ліна Костенко, доводячи, що і в сучасному складному, глобалізованому світі, повному небувалих історичних загроз, ріка української національно-духовної традиції не змінюється, а вперто прокладає собі шлях у майбутнє» [23, с. 99]. Григорій Ключек справедливо вважає, що «Ліна Костенко – прямий духовний нащадок Шевченка, Лесі Українки, Франка. Поетів такого масштабу, такого дарування народжується мало – один-два на століття. Вона наближена до Істини. у неї абсолютний слух до «голосу віків»... Ліна Костенко – Поет унайповнішому,

справжньому розумінні цього слова. А це означає, що в неї загострене розуміння краси. Поняття краси стосується всього духовного і матеріально сущого у цьому світі. Є краса природи, краса слова, краса думки, краса почуття, краса вчинку... саме на ґрунті возведеної до культу краси (у всіх її виявах) і постають її поетичні шедеври» [35, с. 20–21]. В. Саєнко доповнює точку зору О. Ковалевського: «Дивовижне співзвуччя творчості Лесі Українки і Ліни Костенко, наче й немає між ними часової відстані, особлива духовна спорідненість і водночас незалежність власного художнього світу говорять про європейський тип митця, який укоренився в українській літературі...» [51, с. 241].

У поетичному світі Ліни Костенко, який надзвичайно багатий і різноманітний думками, почуттями, образами, трагедія Чорнобиля дуже часто відлунює навіть тоді, коли вірші прямо не порушується ця тема. Так, наприклад, у вірші «Прийшов у місто дуже гарний лось» детально відтворюється образ тварини, яку люди сприймають і як ліричний об'єкт, і як прекрасну істоту природи, близьку людині:

А що такого? Лосі нам рідня.

Креснув рогами – як трамвайні дуги [28, с. 207].

Фінальний рядок несподівано апелює до теми Чорнобиля:

Він, може, йшов до мене навмання –

з моїх лісів, з чорнобильської туги [28, с. 207].

Наскрізними образами-лексемами, що об'єднують вірші в чорнобильський цикл, виступають топографічні назви: «Україна», «Чорнобиль», «Рудий ліс», «Прип'ять», «Зона», «Хіросіма», «Фукусіма», «Острів Надії», «Антиприрода». Ця система образів розвиває концепт непереможності життя, навіть незважаючи на смертельну небезпеку Чорнобиля. Зазвичай у пейзажній ліриці виділені пори року. У віршах чорнобильського циклу виникає тема позачасся, з якою пов'язується чорнобильський хронотоп.

Крім лісу, також репрезентуються типові для цієї місцевості тварини й риби (їжаки, лось, косулька, дикий кабан, щука, гуси, ворона, сова), рослини

(клен, акація, верба, береза, бузок, яблуня, малина, жоржини), що представляють характерну флору й фауну України. Ця система образів розвиває концепт непереможності життя.

Ритмічно-інтонаційна напруженість віршів, створювана риторичними питаннями, знаками оклику, пронизує чорнобильську тему, виразно передає глибоко гуманістичне, емоційно-експресивне громадянське світосприйняття поетеси, для якої Чорнобильська трагедія – це постійний біль, який входить у трагічне світосприйняття і світовідчуття її ліричного суб'єкта. Слід погодитись із думкою Д. Дроздовського, що «Ліна Костенко – Поет, творчість якого, безперечно, вартує нобелівської премії. Але ця премія – не результат навіть одного року. Зрештою, це випробування, яке може або пройти, або не пройти Україна. Не премія має бути стимулом, а потреба гідної думки про себе у світі. Коли голосом української культури (думки) у світі стає поезія Ліни Костенко, тоді можна не хвилюватися за майбутнє України» [81].

Безперечно, ліричні вірші Ліни Костенко, які складають окремий цикл, присвячений Чорнобиллю, увійдуть в історію української поезії як значний художній та громадянський внесок поетеси в скарбницю національної культури, як попередження про те, що у світі є абсолютне зло, ім'я якому – сатана, яке руйнує все живе і життєстверджувальне. Але попередження великої поетеси не було почуте.

2.2. Тематична спільність та внутрішня емоційно-психологічна єдність віршів, присвячених війні

Серед численних творів Ліни Костенко особливе місце належить віршам, присвяченим темі війни. Вони не зібрані автором у спеціальний цикл, проте їх можна об'єднати в цикл, у якому є не лише тематична спільність, але і внутрішня емоційно-психологічна єдність менталітету ліричного суб'єкта – носія авторських концепцій. Вірші, присвячені війні, розкривають різноматні її аспекти і проблеми. Це і тема мінного поля як метафора військових дій («Смертельний падеграс»), це і тема трагічних наслідків війни («Пастораль XX

сторіччя»), це і тема героїв, загиблих під час Другої світової війни («кладовищенська» лірика – «Тут обелісків ціла рота»), це і тема дітей і війни («Мій перший вірш написаний в окопі...»), це і тема трагедії матерів ворожих країн, сини і чоловіки яких загинули на війні («Старенька жінко, Магдо чи Луїзо!»), це і тема жорстокості війни, яка вбиває все живе («У Корчуватому, під Києвом...»), це і тема біженців, які блукають дорогами війни («Колись давно, в сумних біженських мандрах...»). Поетеса в цих творах не лише сповідує глибоко гуманістичне трактування теми війни, а й розвиває емоційно насичене співчуття до людей, чийого життя і долі так чи інакше торкнулися війна або її наслідки. Як вважають, «проблема «людина і війна» – наскрізна у творчості Ліни Костенко і несе в собі потужний виховний потенціал – повернення сучасному поколінню категорії пам'яті...» [44, с. 219]. Саме лейтмотив пам'яті скріплює твори в певну художню єдність, близьку до циклу.

Заголовок твору Ліни Костенко «Пастораль ХХ сторіччя» багатозначний. У ньому вказано і жанр твору – пастораль, і особливий спосіб мирного існування на лоні природи (пасторальний). Назва вірша налаштовує читача на те, що в тексті розвиватимуться типові пасторальні мотиви: особливе місце – *locus amoenus* (часто – Аркадія), особливий час – блага весна або літо – і закохані пастушки й пастушки, зайняті проблемами любові і дружби більше, ніж турботою про отару овець. Правда, віднесення пасторалі, що фігурує в заголовку, до часу – ХХ ст. – вже містить у собі порушення класичної пасторальної поетики, в якій час тільки природний і не має точного датування. Н. Бернадська справедливо вважає, що «вже в назві авторка акцентує на своєрідному парадоксі – антитезі заголовка твору і його змісту. Замість ідилії перед читачем розгортається, як спалах, несподіване, болюче, трагічне відлуння чи не найпекучішого лиха нашого століття – війни, яка не оминула жодну українську родину» [7, с. 208]. «Діалог» між заголовком і текстом вірша ґрунтується на полемічному, антиномічному зв'язку: ніякої ідилічної пасторальності автор не розвиває. У тексті виразно виникає антипасторальне трактування поетологічних компонентів традиційного жанру

пасторалі. Заголовок має широкий узагальнювальний сенс – «Пастораль ХХ сторіччя», – а текст присвячений окремому конкретному трагічному випадку, який виступає контрастом, спростуванням ідилічності пасторалі, але співвідноситься з темпоральністю заголовка, – ХХ століття, виступаючи типовим, репрезентативним випадком заявленого часу. Між заголовком і текстом формуються екземпліцитні відношення: авторка, описуючи конкретні життєві події, бачить у них типові прояви ХХ століття. Далекоглядність поетеси яскраво проявляється в тому, що окремий випадок, докладно описаний і пережитий у тексті ліричним героєм, трагічно збігається із сучасними подіями на сході України. Автор зберігає соціальний статус героїв пасторального твору: «пастушкі» виступають закоханими і не міркують про любов, як у традиційній пасторалі, а зайняті дійсно своїми безпосередніми обов'язками. Зберігає поетеса і природний локус пасторального жанру – неурбаністичний простір, «поле», «степ» – компоненти українського пейзажу, як і флору, характерну для пасторального простору, – «мальви» («І цвіли під вікнами мальви» [25, с. 32]). Іншими словами, абстрактний пасторальний пейзаж казкової Аркадії наділений рисами української природи.

Головні персонажі в «Пасторалі ХХ сторіччя» мають не античні або умовні імена, а реальні імена українських хлопчиків – «Павло, Сашко і Степан». Основна лірична ситуація цього глибоко драматичного, навіть трагічного твору, що теж антиномічно пасторальній тональності, пов'язана з темою смерті підлітків, спричиненою характерною атрибутикою війни – гранатою, яку вони розбирали. Змальована ситуація перегукується із сучасною Україною, де теж гинуть діти через знайдені боєприпаси. Якщо в багатьох класичних пасторалях війна перебігає за межами *locus amoenus* (наприклад, «Аркадія» (1590) Ф.Сідні, «Астрея» (1610) д'Юрфе), то в Ліни Костенко вона вривається в нього деталлю зброї війни – гранатою, яка набуває семантики носія смерті, безжально уражаючи дітей. Розвивається не тема синхронної війни, а тема згубності її наслідків, що призводить до загибелі хлопчиків-пастушків, а люди («діди», «матері», «рідня»), які оточують їх, оплакують

трагічну смерть. Ліричний суб'єкт цього вірша – уважний спостерігач, який фіксує всі натуралістичні подробиці поранення і загибелі дітей, співчуває, що посилює звучання теми згубності війни:

Личка вже не було. Кісточками, омитими кров'ю,
осміхалася шия з худеньких дитячих ключиць [25, с. 32].

Ліна Костенко згадує: за цією подією «стоїть реальний факт. Одним з тих хлопчаків був Павлик, мій троюрідний брат» [16, с. 124]. Поетеса переводить тему «життя – смерть» у наочні зорові образи. Таке трактування посилює гуманістичну тему засудження війни як жорстокої, нелюдської сили, що знищує ні в чому не винних хлопчиків-пастушків. Знайдена ними граната – це деталь відлуння війни, що розширює тему її викриття: вона з'являється не в битвах, не у воєнних реаліях, а в умовах мирного українського поля, де сталась трагічна загибель дітей. Як це часто буває в класичній пасторалі, письменниця теж використовує антицизми: згадує Аріадну («І ніяка в житті Аріадна / вже не виведе з горя отих матерів» [25, с. 32]), яка символізує рятівну силу, проте й вона не змогла вберегти хлопчиків, що посилює трагічне звучання твору. Звертається письменниця і до порівняння з образами невоєнного героїзму – згадує про аргонавтів – шукачів золотого руна (алюзія, мотивована темою овець). Поетеса зовсім не героїзує дітей («кирпаті», «анциболи»), тобто вони не є ідеальними героями, як пастухи пасторалі, а є реальними представниками українського села.

Ліна Костенко постійно полемізує з компонентами класичної пасторалі: і на ідейному, і на образному, і на концептуальному, і на вербальному рівнях. Вплив тексту на заголовок дає читачеві глибоко відчутти антивоєнну спрямованість твору. Поетеса, безсумнівно, знає закони пасторального жанру, його поетики, проте полемічно переосмислює ці поетологічні компоненти для оригінального трактування антивоєнної теми.

Ліна Костенко використовує образ вагітної жінки («Під горою стояла вагітна, як поле, мати» [25, с. 32]), яка оплакує дитину, як узагальнювальний символ не лише материнства, але й Батьківщини, скорботної

за своїми синами, – образ, який не зустрінеш у пасторалі. Завдяки фігурі вагітної матері, чия змістовна функція актуалізована її положенням у композиції – фіналі, трагічна тема смерті дітей не звучить песимістично – хоча хлопчики загинули, але життя триває («А одна розродилась, і стала уште – мати. / А один був живий. Він помер наступного дня»). Оксана Пахльовська – донька поетеси – справедливо зауважила, цитуючи попередні рядки, що «у віршах, пов’язаних з війною, з’являється сухий жорсткуватий лаконізм» [16, с. 124].

Ліна Костенко, коментуючи ці міркування, писала: «Колись мене дуже вразила проза Хемінгуея. «Після сніданку нас заарештували». Це в «Прощай, зброе». Хтось би написав, як вони зблідли, як він подивився на неї, як вона подивилась на нього, як він стиснув їй руки, як їх повели. А в Хемінгуея коротко й сухо: «Після сніданку нас заарештували». Ось у чому драматургія: диспропорція між сніданком і арештом. Про страшне треба вміти писати стримано і лаконічно» [16, с. 124].

Тема матері оригінально трактується поетесою у вірші «Старенька жінко, Магдо чи Луїзо!..». За формою це ліричний монолог української матері, звернений до німецької матері, але не до конкретної, а узагальненої – «Магдо чи Луїзо». Героїня цього твору перераховує більше наслідки війни, ніж аналізує самі воєнні події:

У нас ще й досі крупівське залізо
виорюють у полі трактори [13, с. 13].

Вона цікавиться типовими рисами життя в Німеччині, пов’язаними з культурою країни («Ну, як там вальси – чи гримлять у Відні? / Як доктор Фауст – бореться зі злом? » [13, с. 13]), звертається і до своєї дійсності, підкреслюючи загибель українських солдатів, які «живуть» у рамках на стіні («У нас навіки хлопці наші рідні / живуть собі у рамочці за склом») [13, с. 13].

Монолог героїні пронизаний не звинуваченнями, а співчуттям до німецьких матерів:

Я не скажу ні слова тобі злого.

Твій, може, теж загинув на війні [13, с. 13].

При цьому героїня підкреслює надію на те, що фашизм загинув. «За що він бився, Магдо, проти кого?! / Він не кричить «Хайль Гітлер!» на стіні? » – запитує героїня [13, с. 13].

Ліричний монолог матері-українки, адресований німецьким матерям, розвиває тему трагедії війни, що згубила життя синів. Але при цьому в монологі немає мотиву помсти, а висловлюється надія на правильність висновків з досвіду війни.

Особливо актуально для нашого часу звучить вірш «Тут обелісків ціла рота», у якому пам'ять війни виступає центральною. Уже в заголовку з'являється матеріалізована пам'ять – пам'ятник-obelіск, де слово «рота» відразу ж вводить атрибуцію цих пам'ятників військовим. Основний художній простір вірша – військове кладовище, яке ліричний суб'єкт уважно оглядає. Він помічає не лише символіку смерті (пам'ятники), але й живе життя: «Стрижі над кручею стрижуть» [13, с. 8]. Ліричний герой нібито входить на кладовище, відзначаючи високі ворота («високі цвинтарні ворота»), підкреслюючи молодість загиблих солдатів:

Звання, і прізвища, і дати,
Печалі бронзове лиття.
Лежать наморені солдати,
а не проживши й півжиття![13, с. 8].

Ліричний суб'єкт розвиває тему відповідальності живих перед мертвими:

Хтось, може, винен перед ними.
Хтось, може, щось колись забув.
Хтось, може, зорями сумними
у снах юнацьких не побув [13, с. 8].

Твір «Тут обелісків ціла рота» пов'язаний із жанром «кладовищенської» поезії. Перед нами – елегія. Як відомо, елегія – «один із жанрів лірики медитативного, меланхолійного, почасти журливого змісту» [34, с. 231] (наприклад, «Елегія, написана на сільському кладовищі» (1751) Томаса Грея).

Особливості цього жанру, як вважають, наявні і в українській літературі: «Мерці» М. Вороного, «На кладовищі, серед хрестів похилих...», П. Савченко, «Не дивися в душу: труни там сумні» Олександра Олеся, «Пісні з кладовища» Лесі Українки та ін. Проте письменниця, включаючи жанрову традицію, долучає авторську своєрідність: перед нами не сільське кладовище, яке найчастіше фігурує у творах, а військове, й основна інтелектуально-емоційна рефлексія ліричного суб'єкта пов'язана не з осмисленням проблем «життя-смерть», а з темою відповідальності пам'яті живих перед мертвими – молодими солдатами. Поетесі вдається з дескриптивного образу військового кладовища за допомогою наочності виділити тему відповідальності живих і їх вдячності та пам'яті мертвим.

Підключаючись до традиції поетики «кладовищенської» поезії, Ліна Костенко запліднює її своєю етико-філософською концепцією – вдячною пам'яттю живих про мертвих, а не абстрактною рефлексією з приводу життя-смерті, як у традиційному жанрі. Одним із семантичних центрів твору виступає безіменне кладовище, яке приховує художнє узагальнення. Ліричній манері Ліни Костенко властива двошаровість того або іншого опису: разом з образною конкретністю, предметністю співіснує його глибоке семантичне осмислення. Автор запрошує читача до активного діалогу, пропонуючи йому побачити прихований зміст описаної предметності, деталей, образів.

Тема кладовища виникає і у вірші «Проводи»:

Хрести дубові туляться в берізках.
Квітує поле в пахощах медове.
Прославши скатерті при обелісках,
своїх солдатів поминають вдови [13, с. 13].

При цьому поетеса в пейзажі кладовища підкреслює красу природного пейзажу. У вірші відтворюється час «проводів», коли поминають померлих:

Вже оддзвонили дзвони великодні.
Вже на гробках молебні одслужили [13, с. 13].

Ліричний суб'єкт, описуючи ритуальність, підкреслює смуток вдів, які прийшли згадати чоловіків. Поетеса відтворює короткий полілог – спогади вдів про місце загибелі чоловіків, що порушує елегійну рефлексію традиційного жанру «кладовищенської» поезії, але посилює поетичний контраст між світом мертвих і живих. Ліричні персонажі (вдови) жаліються:

Що мій лежить за Віслою, далеко.
 Якби землі хоч рідної на труни...
 А мій пропав десь безвісти, не знаю.
 Чи хоч над ним горбочок нагорнули? [13, с. 13].

Вдова, яка не знає, де похований чоловік, прийшла пом'янути інших, сподіваючись, що хтось пом'яне і її чоловіка:

Як я ж тепер чужих тут поминаю,
 щоб і мого десь люди пом'янули! [13, с. 13].

Ліні Костенко вдається в стислій формі описати трагедію жінки, яка дізналася про смерть чоловіка:

А я ж нічого в бога не просила,
 мені ж тоді було хоч в ополонку,
 що я ж дитя під серцем ще носила,
 а вже мені прислали похоронку [13, с. 13].

Фінальні рядки вірша, фіксуючи не лише післявоєнний час, а й час поминальних днів, вводять тему перемоги. Поетеса наголошує, що часова відстань не погасила пам'яті вдів, які пам'ятають про загибель своїх чоловіків і поминають їх на кладовищі:

Великий день... Великдень Перемоги...
 Все ж наче вчора. А літа минають...
 На проводи, в степу біля дороги,
 своїх солдатів вдови поминають [13, с. 13].

Заголовок вірша, яким служить перший його рядок «Мій перший вірш написаний в окопі», можна віднести до автобіографічної «окопної» лірики, де виникає тема дітей і війни. Але традиційна заявлена жанрова природа

(«окопна» лірика) у Ліни Костенко переосмислюється. Окоп виявляється не місцем присутності професійних військових, а місцем, де дитина – майбутня поетеса – в умовах воєнних подій пише свій перший вірш. Заголовок – перший рядок є автобіографічною моделлю «я – тоді – тут», а текст вірша – автобіографічний спогад про минуле – реалізує автобіографічну формулу «я – тоді – там». Вірш є ліричним монологом-спогадом про трагічні дні війни («коли згубило зорі в гороскопі / моє дитинство, вбите на війні» [25, с. 31]). Пам'ять поетеси малює деталі найближчого простору («Мій перший вірш написаний в окопі, / на тій сипкій од вибухів стіні...» [25, с. 31]), а також віддаленішого («І захлиналась наша переправа – / через Дніпро – водою і вогнем» [25, с. 31]). Введений топонім – Дніпро – гранично конкретизує простір війни, що виникає в пам'яті ліричної героїні. Вона фіксує і трагічний подієвий ряд воєнного часу: «Лилася пожежі вулканічна лава. / Горіла хата. Ніч здавалася днем» [25, с. 31]. Ліна Костенко використовує катастрофічні природні образи: «вулканічна лава», «ніч здавалася днем», які виразно підкреслюють порушення природного порядку речей. Цей ряд образів, як і руйнівна війна, художньо переконливо розкриває антигуманність війни, її згубність для людства. Ряд співвіднесених побутових подробиць («Гула земля. Сусідський плакав хлопчик, / Хрестилась баба, і кінчався хліб» [25, с. 31]) виразно передає реакцію дітей і людей похилого віку, які найбільше страждають від війни, на воєнні події, підкреслює голод – типовий супутник війни («кінчався хліб [25, с. 31]). Ці лаконічні деталі мають велику семантичну ємнісно-емоційну напруженість, розвиваючи мотив антилюдяності війни. Вказана в першому рядку вірша згадка про окоп виявляється не простором присутності військових, а місцем, де сховалися мирні люди, – малим локусом:

Двигтів отой в узесенький окопчик,

Де дві сім'ї тулились кілька діб [25, с. 31].

Поетеса, повертаючись до свого дитячого минулого в роки війни, підкреслює драматичну, трагічну дію її атмосфери на дитячу свідомість, розвиваючи важливу гуманістичну тему вірша – «діти війни»:

О, перший біль тих не дитячих вражень,
 який він слід на серці залиша!
 Як невимовне віршами не скажеш,
 чи не німою зробиться душа?! [25, с. 31].

Автобіографічна лірична героїня згадує про написання свого першого вірша, де немає звичних атрибутів для цього: фігурують «сипка од вибухів стіна» замість паперу, «осколок» замість ручки. Така ситуація посилює тему викриття війни й одночасно вводить автобіографічний мотив у вірш. Лірична героїня не пам'ятає змісту свого першого твору, але пам'ятає подробиці воєнного дитинства:

той перший віршик, притулившись скраю,
 щоб присвітила поночі війна.
 Який він був, я вже не пам'ятаю.
 Снаряд упав – осипалась стіна [25, с. 31].

Вірш «Мій перший вірш написаний в окопі» поєднує в єдиний етико-філософський проблемний вузол тему автобіографії дитинства поетеси, антигуманну тему війни, мотив творчості дитини в трагічній атмосфері воєнних подій, де будинком служить окоп, де немає хліба, де страждають і плачуть люди. Дуже часто Ліні Костенко вдається поєднувати лаконізм трактування теми війни з точно відображеними місткими деталями навколишнього світу воєнного часу. Вона не звертається до риторичних фігур, складних метафор, несподіваних порівнянь, епітетів, а використовує семантику звичайних предметів навколишнього світу, які в її відборі і трактуванні перетворюються на носіїв глибокого життєвого філософського сенсу. Перед нами у вірші виникає не абстрактний, відсторонений рефлексією ліричний герой, а глибока пам'ять душі поетеси, звернена до своїх спогадів про воєнне дитинство.

Висновки до другого розділу

Війна ввійшла в життя Ліни Костенко змалечку. Вона заповнила його болем та стражданнями і на фізичному (дівчина в перший післявоєнний рік

довго не могла говорити), і на духовному рівнях. Усе в ній протестувало проти насильства фашистських злочинців. Чорнобиль поетеса зустріла в зрілому віці. Але ці дві трагедії у світосприйнятті та творчості Ліни Костенко нерозривно поєднані. Вони дали імпульс для написання внутрішньо мотивованого циклу віршів, об'єднаного болем, стражданнями, але й вірою в людину (Українця), яка все «винесе на своїх плечах» (О. Довженко).

Тема пам'яті війни, що скріплює воєнний цикл поетеси, звучить як розгорнута лірична тема, поєднуючи в собі не лише мотив трагедії загибелі солдатів, але й вірності їх пам'яті дружин. Антивоєнному циклу Ліни Костенко, що вражає єдністю етико-філософської концепції, притаманна не лише тематична спільність, але й внутрішня емоційно-психологічна єдність менталітету ліричного суб'єкта – носія авторських концепцій. Різноманітні теми циклу (тема мінного поля як метафора воєнних подій, тема трагічних наслідків війни, тема героїв, загиблих під час Другої світової війни, тема дітей «на війні», тема трагедії матерів ворожих країн, сини і чоловіки яких загинули на війні, тема жорстокості війни, яка вбиває все живе тощо) осмислені та узагальнені мисткинею, емоційно насичені співчуттям до людей, чийого життя торкнулися війна або її наслідки. Глибоке гуманістичне трактування теми війни у творчості поетеси пов'язане з усвідомленням особистої відповідальності за все, що відбувається в Україні та з українцями. Саме ця активна громадянська позиція, помножена на геніальний інтелект, допомогли створити чорнобильський та воєнний цикли віршів. Лейтмотив пам'яті, який скріплює твори в певну художню єдність, пройнятий співчуттям до людей і засудженням війни – мотив, особливо актуальний у наші дні.

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНА ВІЙНА В ЛІРИЦІ ЛІНИ КОСТЕНКО: ХУДОЖНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ ЦИКЛУ ВІРШІВ «ВІЙНА МАЛЮЄ КРОВ'Ю АКВАРЕЛІ»

3.1. Передбачення війни та проблема історичної пам'яті у творчості Ліни Костенко

Коли почалась Друга світова війна, Ліні Костенко було одинадцять років. Згадуючи свої перші літературні спроби, поетеса писала: «Про війну багато написано. А от дитячими очима – це ще одна війна, помножена на дитячу беззахисність. І нерозуміння жорстокості світу. Дитина вперше стикається зі смертю. Зі смертю як з насильством. Це страшно» [16, с. 125]. Поезія «Мій перший вірш написаний в окопі» – автобіографічний спогад про дитинство, «вбите війною»:

Мій перший вірш написаний в окопі,
на тій сипкій од вибухів стіні,
коли згубило зорі в гороскопі
моє дитинство, вбите на війні [25, с. 31].

Через вісімдесят років, коли «історія» з війною повторилась, поетеса жодного разу не пішла в укриття, згадуючи: «І ці бомби о четвертій годині ранку – мені вони звичні з дитинства. Тепер я знову почула ті самі бомби, страшніші, і, мушу вам сказати, я не злякалася. Ні разу не пішла в укриття. Воно гуде, думаю, добре, хай: уб'є, то уб'є. Перший місяць, правда, не дуже писалося. Перший місяць я стежила за кожним кроком і нюансом цієї війни. А потім узяла себе в руки й почала писати, писати і все» [77].

Проблема війни трактується різнопланово. Вона починається з «маленького сірого чоловічка» і закінчується ним. А всередині, як у калейдоскопі, чергуються різнотематичні вірші, так чи інакше пов'язані з темою війни. Нам вдалося виокремити всього два вірші, безпосередньо присвячені цій події і написані після 2014 року («І жах, і кров, і смерть, і відчай...» (2015), «Міф» (2016)). Але коли б Ліна Костенко або Оксана Пахльовська склали збірник віршів і помістили в нього всю лірику про

сьогоднішню війну, ми отримали б ліричний роман у віршах – настільки глибоко, зворушливо, різнопланово трактує поетеса сучасну війну в поезіях, написаних десятиліття тому. Що це? Геніальне передбачення? Застереження? А може, це нестерпний біль поетки-патріотки за Україну і її народ («І щось в мені таке велить / збіліти в гнів до сотого коліна! / І щось в мені таке болить, що це і є, напевно, Україна») [16. с. 90], помножений на палку любов до лісу, степу, дерева, саду, дощу, осені, української історії – всього, що уособлює Україну і на що підняв руку «маленький сірий чоловічок».

Ліна Костенко була впевнена, що війна з росією неминуче й обов'язково станеться. І майже півстоліття тому, а може, і раніше, коли дійшла до цього висновку, почала філософськи, психологічно осмислювати тему неминучості війни. Деякі військові керівники теж передбачали війну. Але це прозвучало п'ять-десять років тому. А Ліна Костенко ще в 1966–1967 роках написала історичний роман у віршах «Берестечко»³, де йдеться про боротьбу Богдана Хмельницького та поразку гетьмана під Берестечком (1651), який можна розглядати як ліричну хронологію сьогоднішніх подій. Поетеса розкриває причину нещастя України та українців:

Не пощастило нашому народу.

Дав Бог сусідів, ласих до нашесть.

Забрали все – і землю, і свободу.

Тепер забрати хочуть вже і честь [29, с. 269],

зосереджуючи увагу на жадібності «сусідів», які мають бажання забрати все: землю, майно, свободу тощо, але не конкретизує «ласих до нашесть», створюючи узагальнений образ «ординців», «орків» (використовуючи сучасне визначення), які «людей тут мають за рабів», беруть «людність... на аркан» [29, с. 269]. Поступово поетеса конкретизує сусіда-загарбника. І хоча не називає

³До речі, роман довго не був опублікований через цензуру. Мисткиня його частково перероблювала, доопрацьовувала, але основна ідея залишалася незмінною. Історичний роман у віршах Ліни Костенко «Берестечко» присвячений змалюванню трагічної поразки війська Богдана Хмельницького під Берестечком (1651р.) та осмисленню причин цієї поразки, її ролі в національній історії та духовному житті нації. Написаний ще в 1966-1967рр., роман тривалий час доопрацьовувався і був опублікований уже в незалежній Українській державі. Перше видання з'явилося влітку 1999 року.

його, але деталь «орел двоглавий» чітко вказує на злочинця. Авторка використовує систему епітетів і порівнянь, які створюють цілісний портрет ворога:

Сусід північний, хижий і великий.
 Дрімучий злидень, любить не своє.
 Колись у греків Янус був дволикий.
 А в цих орел двоглавий [29, с. 269].

Поетеса продовжує шевченківську традицію зображення «злидня», який «любить не своє». Так, великий Кобзар ще задовго до Ліни Костенко дав розгорнутий портрет ворога:

У всякого своя доля
 І свій шлях широкий:
 Той мурує, той руйнує,
 Той неситим оком –
 За край світа зазирає,
 Чи нема країни,
 Щоб загарбать і з собою
 Взять у домовину [74, с. 265].

Складний генезис поезії Ліни Костенко, різноманітність традицій, які вона успадковує та трансформує, зумовили не тільки високий ідейно-художній рівень її поетичних творів, які ввібрали досвід попередників, а й стали основою для створення справді новаторського, оригінального, костенківського напрямку в українській поезії.

У вірші «І виростають покоління котрі не чули тишини...» поетеса вважає, що війна – «найстрашніше з літочислень» [25, с.262]. Війна припиняє поступальний хід історії («війна війною до війни!») [25, с. 262], бо заповняє собою весь простір і час. Час, за Мартіном Гайдегером, зупиняється, стає «повсякденною повторювальною одноманітністю», де «завтрашнє... це вічно вчорашнє», «тяжке, що змушує страждати» («і втрат людських не одридають») [25, с. 262], де відчутна «врученість смерті» [67, с. 71]:

І виростають покоління

котрі не чули тишини

О найстрашніше з літочислень –

війна війною до війни! [25, с. 262].

Ліричний суб'єкт вдається до метафорично забарвленого означення («новітні канібали»), яке зіставнеі з сучасними характеристиками ворога: «російські орки», «окупанти»:

І вже новітні канібали

і втрат людських неодридають

Що вберегли ми

що надбали

щоб дітям в спадок передать?! [25, с. 262].

І хоча вірш написаний у 1981 році, Л. Козубенко справедливо вважає, що поетеса опрацьовує в ньому «мотив існування людини у колоніальному світі», «зосереджує увагу навколо питання збереження людиною свого внутрішнього світу, духовності, культури, моралі» [83], поезія органічно вписується в трагічне сьогодення і сприймається як «трагічне літочислення», у якому «втрат людських не одридають». Риторичне запитання, в якому знак питання поєднується зі знаком оклику, створює емоційно трагічну напруженість («Що вберегли ми, / що надбали, / щоб дітям в спадок передать?!» [25, с. 262]), сприймається як заклик зупинити війну заради майбутнього, «вберегти» свою Вітчизну і її цінності та подумати про те, який спадок людина залишить своїм нащадкам.

Поезія «Міф» (2016) належить до тих небагатьох, які написані саме під час війни, яку розв'язала росія проти України у 2014 році. Назва вірша зовнішньонімінативна, не забарвлена емоцією авторського ставлення або оцінки, хоча натякає на щось загадкове. Присвячена вона Герою України Василю Сліпаку, про що й наголошується у присвяті. Всесвітньо відомий український оперний співак, соліст Паризької опери, учасник бойових дій на сході України, В.Сліпак загинув від ворожої кулі снайпера, захищаючи честь і

незалежність своєї Вітчизни. Назва вірша збігається із позивним героя – «Міф», що прямо (саме так його називали) й опосередковано (партія Мефістофеля в опері Шарля Гуно «Фауст» була найулюбленішою арією Василя Сліпака) називає героя. Функція заголовка – гранично точно визначити не тільки ліричного суб'єкта, а й надати його образу узагальнюючого змісту. Це створює поєднання емоційної нейтральності заголовка із внутрішньою ідейно-художньою експресією віршованого тексту. Тобто «Міф» – це не просто той, хто «народжується раз на століття» й «умерти може кожен день», це «найкращий», «неприборканий», «найчесніший», його життя – це «подвиг людського духу» (алюзія на Івана Франка: «Дух, що тіло рве до бою»), що зробив його безсмертним для людей, це, врешті-решт, «Міф» – нерозгадана загадка. Поезія починається з лаконічно точного, зовнішньо нейтрального, але протиприродного за своєю вбивчою та природною суттю афористичного твердження:

Ті, що народжуються раз на століття,
умерти можуть кожен день [84].

Далі поетеса нанизує одне на одне порівняння, теж афористичного характеру, які, по суті, є крилатими висловами, але їхня прихована за зовнішнім нейтральним перерахуванням емоційність створює ліричний образ, який у загальнює риси характеру героя. Це поєднання «вічного» й «тимчасового» презентує своєрідний екзистенційний діалог між людиною, здатною на «подвиг людського духу», й альтернативною поведінкою, яка мимоволі підсвідомо виникає в читача:

Кулі примхливі, як дівчата, –
вибирають найкращих.

Підлість послідовна, як геометрія, –
вибирає найчесніших.

В'язниці гостинні, як могили, –
вибирають неприборканих.

Криваві жоржини ростуть над шляхом у вічність.

Тріпочуть під вітром короткі обривки життя.
І тільки подвиг людського духу
доточить їх до безсмертя [84].

Людмила Тарнашинська слушно зауважила, що «темпоральний дискурс Ліни Костенко (а поняття пам'яті належить до проблематики часово-просторового буття) формує концепт пам'яті не стільки навіть як акцент пригадування..., скільки як наголос нагадування, радше «наново-відкриття» минулого в теперішньому, що більше корелює з археологією пам'яті» [58, с. 54]. Справедливість цієї точки зору дослідниці підтверджується в невоєнному вірші «Ми поранені люди...», де поетеса використовує метафоричний прийом «зміни виразу лица», яке логічно повертає читача до років війни:

Ми поранені люди, ми дуже поранені люди.
Але хто наші вбивці? – не цей, не цей і не ця.
Їх нема, вони є, і все це ще тільки прелюди.
Ті, що нас убивали, змінили вираз лица [25, с. 541–542].

Галина Білик справедливо вважає, «що тема війни потрактовується Ліною Костенко як вічна – поряд із темами життя людини, віри, мрії, кохання тощо» [2, с. 136]. Як приклад, дослідниця наводить вірш «Львівські голуби»:

Над містом розмовляли голуби.
Про що, не знаю. Про цікаві речі.
Про той собор. Про людство. Про війну.
Про білий світ, про небо з далиною.
А може, він голубці каже: – Ну,
як я літав, ти скучила за мною? [25, с. 70].

У мирну різнотемну «розмову» голубів, яка охоплює аспекти буття (птахи розмовляли «про цікаві речі», «про той собор», «про білий світ», «про небо з далиною», «про що, не знаю» тощо), несподівано і, на перший погляд, нелогічно, вкрапляється тема війни: номінативно безбарвно поетеса констатує, що розмовляли «про війну». Але впровадження цієї теми цілком логічно й закономірно, бо війна може перекреслити всі інші теми, і про це треба пам'ятати.

ятати, нагадувати щодня, щогодини. Бо коли про це не пам'ятати, то вона (війна) може повернутися.

Проблема пам'яті, нагадування, відлуння війни проходить через усю творчість Ліни Костенко. Виникає вона і в поезії «Колись давно, в сумних біженських мандрах...», яка теж співзвучна сьогоденню, коли «тяжко стукать у чужі оселі, / бездомним будши на своїй землі!» [25, с.73]. Поетеса психологічно точно відтворює мотив вимушених блукань («біженських мандрів»), коли людина залишається без домівки й надії.

Чотиривірш «Це ж треба мати сатанинський намір...» у соцмережах репрезентується як самостійна поезія із сучасної воєнної хроніки. Його можна розглядати як розгорнуту метафору, що акумулює негативні, огидні риси ворога, який має «сатанинський намір», хворий на «невиліковний сказ», «тяжко» «знущається» над народом, «та ще й у всьому» звинувачує його:

Це ж треба мати сатанинський намір,
 чаїть в собі невиліковний сказ,
 щоб тяжко так знущатися над нами,
 а ще й у всьому звинувачувати нас [90].

Якщо в поезії «На березі Прип'яті спить сатана...» сатана ніби розчинився в ознаках пейзажу («прикинувся, клятий, сухою вербою», «Лежать йому села в біді і розрусі» [29, с. 260])⁴, то в чотиривірші він не розчиняється в пейзажі, а відкрито знущається і знищує країну і народ. Символічний, міфопоетичний образ сатани залишається в ліриці Ліни Костенко статичним, це символ світового зла, який несе людству горе і смерть.

3.2. Концептуальна, ідейно-художня та тематична єдність циклу віршів «Війна малює кров'ю акварелі»

Воєнний цикл віршів «Війна малює кров'ю акварелі» складається з одинадцяти поезій. Вони не мають традиційних заголовків, їх функцію виконує

⁴Більш розлого дивіться в статті Т.В. Філат: Особливості художнього трактування трагедії Чорнобиля в ліриці Ліни Костенко (стаття друга) [18].

перший рядок. Але кожний вірш чітко датований, що взагалі не характерно для збірок поетеси. Дев'ять з одинадцяти поезій написані у 2022 році. Цей цикл умовно можна назвати циклом-хронікою, «історією» початку війни та її продовження протягом трьох місяців. Кінцева дата циклу – 30.05.2022 (вірш «Всі маски вже впали»). Цикл починається віршем «Останній ґрунт. Останній раунд» (2010). Композиційне місце цієї поезії, написаної за чотири роки до початку війни та за дванадцять років до її повномасштабного поновлення, стає зрозумілим тільки після прочитання всього циклу. Це вірш-передбачення майбутньої війни, про яку поетеса постійно попереджала [24; 68; 69]. Прихід Дракули, Дракона, Триглавого Змія відбудеться після «гри» «в модерн і андеграунд». Він принесе нещастя, смерть, безлад: «Кісток насипле цілий терикон. / Всіх матюкне. На всі моцарства цикне» [14, с. 307]. І ця трагедія змінить суспільство і світобачення, відкриє очі на справжні цінності й вигадані, на внутрішнє єство людини та її призначення: «І знов крутнеться флюгер на даху. / І знову буде видно, ху із ху» [14, с. 307].

У вірші «І жах, і кров, і смерть, і відчай...» (2015) Ліна Костенко висловила своє ставлення до кровопролитної агресії росії проти України. Усе зло світу, за поетесою, уособлюється в образі «маленького сірого чоловічка». З одного боку, він виглядає нікчемним та жалюгідним (навіть не чоловік – «чоловічок»), з іншого боку, є символом «чорної біди». Поетеса створює безіменний, неіндивідуалізований ліричний суб'єкт за допомогою негативних епітетів: «маленький», «сірий», «чорний» («накоїв чорної біди»), «хижий» (очолює «клекіт хижої орди»), «огидний» звір. І хоча «сірий чоловічок» легко впізнаваний, авторка навмисно не ідентифікує його, співвідносячи з «жахом», кров'ю, смертю, «клекотом хижої орди», «звіром огидної породи», страшним лох-несським чудовиськом. Тварина озера Лох-Несс асоціюється з «огидним» звіром холодної Неви. Це поєднання репрезентує концепцію всесвітнього злата підступності, які не мають національності, громадянства чи індивідуальних рис. Ліна Костенко створює ремінісцентно узагальнений образ. Причому використані алюзії (Лох-Несс, «чорна біда», «сірий чоловічок»)

переосмислюються і поступово накопичують негативну характеристику для створення типізованого образу всесвітнього зла всього людства з метою закликати народи об'єднатися в шляхетній боротьбі проти спільного ворога, що виражено в риторичному запитанні-пересторозі:

Куди ж ви дивитесь, народи?!

Сьогодні ми, а завтра – ви [14, 308].

Емоційне передбачення геніальної поетеси співзвучне з публічними заявами сучасних політиків. Але в 2015 році воно не сприймалось так гостро й неминуче, адже вважалося, що «хижа орда» та «гнів» «маленького сірого чоловічка» спрямовані лише на одну державу та один народ. У риторичному запитанні поетеси міститься прихований заклик до всіх народів об'єднатися проти жорстокої агресії ворога-«звіра», лох-несського страховиська.

У поезії «Підкрадається лихо нечутними кроками» (27.02.2022) картина трагічної дійсності створюється за допомогою метафоричного осмислення сьогодення. І це нанизування метафор («підкрадається лихо», «зупиниться мить», «почорніє село», «війна загримить», «захлинаються кров'ю і димом світанки», «вигинає імперія хижий хребет», «повзуть... танки», «очі святої Софії / спопеляють навіки новітню орду» [14 с. 308]) посилює напруження і створює замкнутий простір, який несе не тільки описове навантаження та інформацію про місце дії, а й має особливу змістовну активність. Топоніми «почорніле село», «білий світ», «розчепірені танки» «по дорогах», «хатки в зимовій завії», Київ, «очі святої Софії» відтворюють образ понівеченого війною «білого світу». Але трагізм сьогодення та невідомість майбутнього в кінці поезії змінюються впевненістю в Перемозі: «Лиш над Києвом очі святої Софії / спопеляють навіки новітню орду» [14, с. 308]. Собор Святої Софії, який завжди був символом України, її непорушною фортецею, **наділяється** поетесою новою функцією: охоронця та месника («очі святої Софії / спопеляють навіки новітню орду» [14, с. 308]).

У наступному вірші «Ця ніч була загрозна і темна» (Ніч, 17.03.2022) вказано і рік, і місяць, і день написання, і час доби: «ніч». Ця конкретизація не

лише загострює загальну атмосферу воєнного часу, а й характеризує дії ворога як нелюдські, підступні, ганебні. Знаменно, що ворог починає обстрілювати вночі, «в час диявола», коли мирне населення спить. Порівняно з поезією «Мій перший вірш написаний в окопі», де реалії війни подаються в жахливих подробицях («Лилась пожежі вулканічна лава / Горіла хата. Ніч здавалась днем. / І захлиналась наша переправа – / через Дніпро – водою і вогнем» [25, с. 31]), у вірші «Ця ніч була загрозлива і темна» авторка зосереджує увагу на психологічному стані ліричного героя: «Ця ніч була загрозлива і темна. / І так хотілось тиші і тепла!» [14, с. 308]; «То що – тікати? Бігти в бомбосховище? / А не діждав би фюрер у кремлі!» [14, с. 308], «Хай сам боїться – він уже вчорашній. / Посіють бомби – ненависть пожнуть» [14, с. 308]; «Сирени виють. А мені не страшно / Хто не тікав, того не доженуть» [14, с. 308]. Реалії війни відтворено в метафоричному образі жовтої хризантеми: «А вибух був – як жовта хризантема, / що на пів неба раптом розцвіла» [14, с. 308]. Метафоричність, алегоричність порівняння («А вибух був – як жовта хризантема...») посилюють протиприродність війни, яку розпочала росія проти України, її руйнівний характер: «Струснуло стіни і двигтіло довго ще. / Сирени вили, блискало на склі» [14, с. 308]. Система риторичних запитань («То що – тікати? Бігти в бомбосховище?») має на меті посилити протистояння українців агресії росії та «фюреру». Авторка створює трагічну дилему, окреслюючи два взаємовиключні можливі шляхи: шлях свободи та шлях остраху. Ця філософська дилемність виражена пафосом гостро сформульованого риторичного запитання, яке розкриває патріотизм поетеси.

Восьмивірш «Ще трохи, трохи – й зацвітуть морелі...» (15.04.2022) теж має чітке датування. Темпоральне обрамлення поезії репрезентує застиглий час та зруйнований простір, умовний майбутній час («зацвітуть морелі, / і облетять, як сон кореневищ», «якийсь тюльпанчик раптом проросте» [14, с. 309]). Ми вже писали про те, що «важливою рисою віршованих циклів Ліни Костенко є поєднання, по суті, епічного масштабу подій з неповторним ліричним відтворенням, осмисленням і переживанням його» [65, с. 185]. У циклі «Війна

малює кров'ю акварелі», зокрема в поезії «Ще трохи, трохи – й зацвітуть морелі...», ця дивовижна якість творчої лабораторії поетеси розкрилась повною мірою. У поезії «У нас вже підриваються на мінах» (15.05.2022) вистраждана тема набуває нового трагічного звучання. Про реалії сьогодення написано «стримано і лаконічно» [16, с. 124]: «У нас вже підриваються на мінах. / В полях по обрїй брухту і броні. / У нас стрічають люди на колінах / своїх убитих хлопців на війні» [14, с. 310]. Тема «підривання на мінах» уже була озвучена поетесою в ліриці, присвяченій Другій світовій війні («Смертельний падеграс», «Пастораль ХХ сторіччя»). На питання Івана Дзюби «Чи можна подолати в собі ці кошмари – кошмар війни, кошмар репресій?» Ліна Костенко відповіла: «Ні. Це не значить, що ти їх боїшся, це значить, що ти їх носиш в собі. Я ж про це написала:

Хто йшов по полю мінному хоч раз,
той мимохить і на паркетних гляnciaх
пригадує смертельний падеграс» [16, с. 123].

Поетеса згадувала: «Всі ми про щось мріяли у дитинстві. / Хто про іграшку, хто про казкові пригоди. / А я – щоб мати до ранку не збожеволіла» [16, с. 123]. Тобто «обережні па» «на міннім полі» і мрії дитини, щоб мати не збожеволіла, – це ланки одного ланцюга. Авторка наголошує на вселенській несправедливості ранньої смерті «чийхось коханих і чийхось синів» [14, с. 310]. Але водночас підкреслює високу шляхетність їхньої місії: «Щоб Україна не була розп'ята, / пішли боротись...» [14, с. 310], – обумовлюючи праведність справи пафосом хвилюючого питання: «хто ж, як не вони?!» [14, с. 310]. Це риторичне й водночас окличне речення має посилити емоційне напруження поезії та зробити афористичний, сповнений гордістю за Україну та українців висновок: «Так виникає нація героїв. / Так постає з населення народ» [14, с. 311]. Григорій Ключек мав рацію, коли наголошував, що «геніальна поетеса вчить нас бути нацією переможців» [35, с. 578].

Хроніка воєнних подій переплітається з віршами, у яких мисткиня осмислює масштаби воєнної трагедії та намагається **докопатися** до її причин. У

верлібрі «Зміряйте росії температуру...» авторка не тільки ставить «діагноз» росії («Зміряйте росії температуру – / у неї біла гарячка»), а й викриває цинізм та жорстокість росіян: «Вона (росія – Т.Ф.) хреститься на ікони, а бомбить церкви й кладовища. / Її священники благословляють убивць» [14, с. 309]. А у чотиривірші «Не дуже людям думалось про честь...» (22.05.2022) поетеса пояснює трагічні події в Україні бездіяльним проведенням часу та життя людьми, які забули про свої службові обов'язки й честь: «Не дуже людям думалось про честь, / усі хотіли хліба і видовищ» [14, с. 308]. Але, незважаючи на все, поетеса впевнена, що вищі сили охороняють Україну та не дадуть її знищити. Мадонна Перехресть та Мадонна Бомбосховищ – на варті України та її народу: «Колись була Мадонна Перехресть. / Тепер у нас Мадонна Бомбосховищ» [14, с. 310].

Два останніх вірші «Всі маски вже впали і всі королі уже голі» (30.05.2022) та «Вернулись люди – а немає стін» (21.05.2022), на перший погляд, стоять осторонь попередніх поезій і не несуть вагомого змістовного навантаження. Але слушною видається думка Валентини Саєнко щодо творчості Ліни Костенко: «Її сюжети завжди мають другий, третій і четвертий (містичний) виміри... цим пояснюється актуальність її творчості, що має універсальний характер» [51, с. 25]. Останні два вірші мають доленосне значення, несуть філософське узагальнення, демонструють духовне прозріння («Всі маски вже впали і всі королі уже голі. / І всі Златоусти усе вже сказали торік») [14, с. 311], вселяють віру в подолання всіх негараздів та вад, які заважають жити Україні та українцям в мирі та злагоді («Виходимо з моря своєї гірської недолі. / Заходимо в повінь усіх Вавилонських рік») [14, с. 311].

В останньому вірші «Вернулись люди – а немає стін» (21.05.2022) поетеса порушує проблему безхатченків в Україні, тобто людей, в яких війна відібрала домівку: «Вернулись люди – а немає стін. / Пройшла орда, жорстока і запекла» [14, с. 311]. Ця тема не нова для поетеси ще з часів Другої світової війни. Тут вона розгортається на тлі «реготання» диявола («регоче диявол»), але вперше у творчості мисткині показано назріваючий протест і протидію «темним силам»

зла та руйнації («І встає з руїн / Сивий Янгол українського пекла») [14, с. 311]. Поетеса створює своєрідну вертикаль: «регочучий диявол», якого ось-ось проковтне пекло, й ангел, який відроджується після дій «жорсткої і запеклої» орди, «встає з руїн». Він посивів, бо пройшов всі кола пекла, став свідком смертей та руйнувань. Але він відроджується, щоб помститися, захистити, стати охоронцем.

Висновки до третього розділу

Ліна Костенко, продовжуючи у своїй творчості найкращі досягнення світової та вітчизняної літератури й культури, змогла не тільки інтелектуально-філософськи осмислити найважливіші соціально-історичні події, явища епохи, а й дати їм авторську інтерпретацію та оцінку. Для «народженої війною» поетеси війна стала не тільки «темпоральним знаком» дитинства, а й рубіконом, який не дозволяв їй погоджуватись із хамством, зрадою, недбалим ставленням до своїх обов'язків, «нелюбов'ю» до Батьківщини, народу, традицій. Війна, розпочата росією проти України, незважаючи на те, що поетеса передбачала її неминучість, обурила мисткиню та змусила вголос «кричати» та благати зупинити руйнування України та світу («Куди ж ви дивитесь, народи?! / Сьогодні ми, а завтра – ви» [14, с. 308]).

Лірика, присвячена Другій світовій та сучасній війні, є складовою літературної спадщини Ліни Костенко. Вона не виділена поетесою в окремий цикл, але, безумовно, її можна розглядати як цикл віршів, об'єднаних спільною темою, глобальними проблемами, емоцією авторського співчуття Україні та її народу, гордістю за своїх співвітчизників, які давали й дають опір ворогу, впевненістю в тому, що «немає часу на поразку» [29, с. 272], – Україна перемаже.

Воєнний цикл «Війна малює кров'ю акварелі» внутрішньо й системно об'єднаний спільною ідеєю патріотизму, глибокою скорботою за безвинно загубленими життями українців, зруйнованими територіями, вбитими на війні «хлопцями», яких «стрічають люди» «на колінах», ненавистю до «імперії», яка

«вигинає... хижий хребет» [14, с. 308], «до фюрера у кремлі». Водночас поетеса пишається Україною та українцями, воїнами, яким «Господь... сил подвоїв і потроїв», які «здолали все, подужали заброд». І свою віру в Перемогу вона висловлює метафорично, але обґрунтовано й впевнено: «Так виникає нація героїв. / Так постає з населення народ» [14, с. 311].

ВИСНОВКИ

«У нас є один справжній поет. Це поетеса Ліна Костенко» [47, с. 7], – сказав майже п'ятдесят років тому поет-шістдесятник Микола Вінграновський. Літературознавці різних поколінь та наукових ступенів намагаються розгадати таємницю єдиної «справжньої» поетеси – Ліни Костенко. Безкомпромісна, геніальна, унікальна, щира і у своїй життєвій позиції, і в патріотизмі, любові до України та українців, і у творчості, ставленні до природи, навколишнього середовища, і у своїй нелюбові та засудженні ворогів рідної країни, і в глибокій ненависті до тих, хто не дає Україні рухатися вперед та посісти гідне місце у світі. Відмовляється від усіх почесних нагород та звань, «не носить політичної біжутерії», ніколи не робить зі своїх днів народжень та ювілеїв піарів та політичних вистав, не працює на публіку і не свариться з опонентами – відповідає їм лише влучними та місткими поетичними рядками.

Кожна її поетична збірка – справжній етап в житті літератури та країни. Кожний вірш, кожна метафорична цитата миттєво стають надбанням не тільки літературознавців та поціновувачів творчості, а й усієї української та світової спільноти. Ліна Костенко давно вже стала культурним національним здобутком України та українців, поетесою світового рівня (Ю. Андрухович, В. Брюховецький, Я. Голобородько, О. Ковалевський, В. Саєнко та ін.).

Сучасне костенкознавство останнім часом збагатилося ґрунтовними та глибокими науковими роботами, в яких літературознавці намагаються дослідити широке коло різноманітних проблем, що стосуються творчості Ліни Костенко. У полі зору дослідників – жанрова різноманітність поезії мисткині, її філософське підґрунтя, міфопоетика, інтертекстуальні зв'язки, поліфонізм, хронотоп, пейзаж, дискурс шістдесятництва та багато інших проблем, які потребують подальшого дослідження, вивчення, переосмислення.

Хоча загальною думкою літературознавства стала теза про те, що творчість Ліни Костенко вивчена недостатньо, «ґрунтовних праць» «одиноці» (О. Ковалевський), проте костенкознавство збагачується новими цікавими

літературно-критичними дослідженнями, у яких намагаються проаналізувати та вивчити творчість мисткині в різних аспектах. Посутнім внеском у костенкознавство стали фундаментальні монографії В. Брюховецького «Ліна Костенко (1990), та О. Ковалевського «Бунтівне – бо чисте. Філософія бунту і філософія серця у творчості Ліни Костенко» (2020), Валентини Саєнко «Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність» (2020) та Івана Дзюби «Є поети для епох» (2011), навчальний посібник-хрестоматія Григорія Клочека «Ліна Костенко: тексти та їх інтерпретація» (2019). Науковці не тільки досконало проаналізували творчість талановитої поетеси, а й накреслили перспективи подальших досліджень. Докторська дисертація Світлани Барабаш «Творчість Ліни Костенко в ідейно-художньому контексті літературної доби» (2004), кандидатські дисертації Валентини Біляцької «Проблема митця в естетико-художній еволюції Ліни Костенко та Василя Стуса» (1999), Світлани Дячок «Інтертекст у поезії Ліни Костенко» (2019), Наталії Криловець «Філософська поезія Ліни Костенко» (2012), Галини Жуковської «Проблема історичної пам'яті у творчості Ліни Костенко» (2001), статті В. Базилевського, О. Башкирової, В. Біляцької, В. Брюховецького, Є. Гуцала, Д. Дроздовського, М. Жулинського, О. Пахльовської та ін. переосмислили, поглибили попередні дослідження, збагатили костенкознавство новими плідними ідеями.

Воєнна тема у творчості Ліни Костенко досліджена не так повно й достатньо, як інші, хоча її «дитинство, вбите на війні» [25, с. 31], визначило не тільки громадянську позицію поетеси, а й обумовило ідейно-тематичну спрямованість поезії, постійне повернення до воєнної теми, нагадування про те, що страшні роки бомбардувань та знищень мирних об'єктів і мешканців не повинні повторитися. Воєнна тема стала «альфою і омегою» творчості поетеси, вона настільки глибоко увійшла у свідомість мисткині, що й у «мирній» ліриці з'являються відголоски війни, воєнна атрибутика, лексика, образи, «пам'ять війни» тощо.

Авторка магістерської роботи мала на меті дослідити воєнну лірику Ліни

Костенко як цілісний, внутрішньо мотивований, систематизований цикл віршів, організованих за принципом тематичної, ідейно-художньої та концептуальної єдності. Зрозуміло, що глибина тематики, зв'язок з усіма іншими мотивами та проблемами творчості поетеси, обсяг матеріалу свідчать про те, що запропановане дослідження не можна помістити в «прокрустове ложе» усталених наукових розвідок, обмежити в обсязі та матеріалі. Вважаємо, що магістерська робота є першою, але не останньою спробою дослідити воєнну лірику у творчості Ліни Костенко, показати її багатогранність та багатоаспектність.

На основі аналізу монографій, дисертацій, літературно-критичних статей, поетичних збірок Ліни Костенко «Вибране» (1989), «Річка Геракліта» (2011), «Мадонна перехресть» (2011), «Триста поезій» (2012), антології «Війна 2022: щоденники, есеї, поезії», а також частково романів у віршах «Маруся Чурай» (1979) і «Берестечко» (1999), певною мірою пов'язаних з воєнною тематикою, електронних ресурсів можна зробити такі висновки:

1. Дослідники однакостайні в оцінці особливої філософської основи, активної громадянської позиції, ліричного напруження, високої мовної майстерності поетичного стилю Ліни Костенко. Ця специфіка поетичного світу мисткині чітко проступає у творах, центральними темами яких є війна та воєнні події.

2. Творчість Ліни Костенко продовжує кращі традиції української літератури, пов'язані з гострим сприйняттям і етико-філософським художнім осмисленням найважливіших для країни й народу соціально-історичних подій, явищ, процесів. Таке сприйняття і переживання дійсності, коли загальнонародні події стають об'єктом глибокого особистого інтелектуально-філософського образного осмислення, притаманне ліриці Ліни Костенко з її виразною внутрішньою етико-філософською основою. При цьому поетеса не тільки відтворює своє художнє сприйняття світу, а й своєрідно трансформує, переосмислює традиційні жанри, часом вдаючись до комбінаторики різних жанрово-поетологічних систем. Творчій свідомості Ліни Костенко притаманне

не стільки прагнення до своєрідного повторення тем, образів, емоцій, думок, а й певна внутрішня своєрідна циклічність.

3. В основі циклічності поетеси лежить цілісність авторського ліричного суб'єкта з його особливим етико-філософським баченням дійсності, світовідчуттям, адресованим читачеві-сучасникові. У творчості Ліни Костенко проступає чітко виражена тенденція естетичного вирішення гострих соціально-історичних, моральних, філософських проблем, актуальних для сучасного життя українського народу. Особливості такого світовідчуття, переживання світу своєрідно переломлюються в лірико-трагічній темі воєнної катастрофи.

4. У поезії мисткині виникають не стільки зовнішньо організовані цикли «від автора», скільки внутрішньо насичені проблемно-тематичною спільністю групи віршів, відзначені внутрішньою цілісністю авторського ліричного суб'єкта, через призму якого дається особлива оцінка-сприйняття сучасного світу. Воєнна лірика є невід'ємною складовою поетичної системи поетеси.

5. У магістерській роботі доведено внутрішнє тяжіння поетеси до створення циклів віршів (зокрема воєнного). До цього вона прийшла не відразу. У перших поетичних збірках («Мандрівки серця», наприклад) не простежується потяг до формування жанрово-поетичних утворень, об'єднаних спільною ідейно-тематичною спрямованістю. Але поступово воєнна лірика Ліни Костенко, як і вірші, присвячені Чорнобильській трагедії, формуються в цикли, об'єднані за ідейно-тематичним та емоційно-психологічним принципами.

6. Цикл у творчій лабораторії Ліни Костенко є оригінальним авторським утворенням, який, з одного боку, відповідає літературознавчому визначенню (група віршів, «об'єднаних задумом автора в естетичну цілість» [36, с. 570]), а з другого – має оригінальну авторську композицію, часто підпорядковану внутрішній логіці поетичного світу мисткині.

7. Дилогія в магістерській роботі трактується і в прямому смислі (два «цикли» віршів: перший присвячений Другій світовій війні, другий – сучасній війні, яку розв'язала росія проти України і яка розпочалась у 2014 році та

триває дотепер), і в переносному – як літературознавча метафора: це і реальна війна, і «війна» як протидія всьому згубному, що впливає на стосунки людей, не дає особистості рухатись уперед, насолоджуватися щасливими моментами буття.

8. Окреме виділення теми «Чорнобиль і війна» («Чорнобиль і війна: чорнобильський цикл Ліни Костенко як пересторога та передчуття можливої атомної катастрофи») продиктоване бажанням акцентувати увагу на атомній загрозі, яка актуальна для сьогодення, бо це війна, яку необхідно зупинити. Тут наша думка збігається з тезою доктора фізико-математичних наук Валерія Швеця «Чорнобиль – перший постріл останньої війни». Хоча до цього фатального висновку ми прийшли різними шляхами, але думка про те, що Чорнобильська трагедія суттєво вплинула на людство, хід розвитку суспільства та була «першим пострілом» розв'язаної росією війни, логічно аргументована та обґрунтована.

9. Воєнний цикл поезій «Війна малює кров'ю акварелі» об'єднаний гуманістичною ідеєю неприйняття війни та нещадного засудження тих, хто її розв'язав. Поетеса пишається Україною та українцями, які свято люблять свою Україну та захищають її. Поетичний висновок Ліни Костенко «Так виникає нація героїв. / Так постає з населення народ» [14, с. 311] можна розглядати як узагальнення доленосної місії України та українців у світі, їх високого призначення.

10. У ході аналізу поетичної спадщини Ліни Костенко, присвяченої воєнній тематиці, ми дійшли висновку, що розгляд її як діалогії виявився плідним та перспективним, але є всі підстави припустити, що «війна» в мирний час (сварки між людьми, між закоханими, непорозуміння між владою і народом тощо) може розглядатися як третя частина вже не діалогії, а трилогії. Але це вже окрема тема, яка чекає на сумлінного та відданого дослідника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апоненко І. М. Семантико-стилістичні особливості поетонімів у циклі «Бузиновий цар» Ліни Костенко. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 66. Том 1. Дрогобич, 2023. С. 98–103.
2. Базилевський В. Поезія як мислення. *Українське слово: хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.* : у 3 кн. Київ: Рось. 1994. Кн. 3. С. 182–197.
3. Барабаш С.Г. Творчість Ліни Костенко в ідейно-художньому контексті літературної доби: автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.01. Львів, 2004. 44 с.
4. Барабаш С.Г. Творчість Ліни Костенко в ідейно-художньому контексті літературної доби : дис. ... д-ра наук : 10.01.01. Кіровоград, 2004. 382 с.
5. Башкирова О. Контамінація фольклорної казки в ранньому ліро-епосі Ліни Костенко. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*: зб. наук. праць. Київ, 2009. Вип. 32. С. 49–60.
6. Башкирова О.М. Цикл Ліни Костенко «Інкрустації» з погляду віршування. *Актуальні проблеми слов'янської філології*: міжвуз. зб. ст. Київ, 2004. Вип. 9: Лінгвістика і літературознавство. С. 434–439.
7. Бернадська Н.І. Українська література ХХ століття. Навчальний посібник для старшокласників та вступників до вищих навчальних закладів. Київ: Знання-Прес. 2008. 272 с.
8. Білик Г. Тема війни у творчості Ліни Костенко. *Рідний край (літературно-художній альманах)*. 2010. № 1. С. 129–141.
9. Білоус Г. Слово про Ліну Костенко: до 80-річчя від дня народження. *Бахмутський шлях*. 2010. № 1/2. Луганськ. С. 81–85.
10. Біляцька В.П. Проблема митця в естетико-художній еволюції Ліни Костенко та Василя Стуса: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Дніпропетровськ, 1999. 16 с.
11. Брюховецький В.С. Костенко Ліна Василівна. *Українська література*

- енциклопедія*: в 5 т. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 1995. Т. 3. 496 с.
12. Брюховецький В. С. Ліна Костенко : Нарис творчості. Київ : Дніпро, 1990. 262с.
 13. Відлуння десятиліть. Українська література другої половини ХХ ст.: навчальний посібник / упоряд. М.О. Сорока. Київ: Грамота, 2005. 404 с.
 14. Війна 2022: щоденники, есеї, поезія [Текст]: антологія. Львів: Видавництво Старого Лева; Варшава: «Нова Польща». 2023. 440 с.
 15. Гуцало Є. На всесвітніх косовицях. *Літературна Україна*. 1990. 22 березня. С. 1.
 16. Дзюба І. Є поети для епох. Київ : Либідь, 2011. 208 с.
 17. Дроздовський Д. Перехрестя й бездоріжжя профанного і сакрального: «Мадонна перехресть» Л. Костенко по-своєму видається підсумковою. *День*. 2011. 12 жовтня. С. 5.
 18. Дроздовський Д. Хвилі часу : післямова. Л. Костенко. *Річка Геракліта* / упоряд. та передм. О. Пахльовської; післямова Д. Дроздовського. Київ : Либідь, 2011. С. 280–321.
 19. Дячок С. Інтертекст у поезії Ліни Костенко : дис. ... канд. філол. наук. 10.01.01. Київ, 2019. 186 с.
 20. Жуковська Г.М. Проблема історичної пам'яті у творчості Ліни Костенко: дис. канд. філол. наук: 10.01.01 Київ, 2001. 235 с.
 21. Жулинський М. Зі словом вітальним – до Ліни Костенко. *Слово і Час*. 2000. №3. С.7–8.
 22. Жулинський М. Моя Ліна Костенко. *День*. №50. 19 березня. 2008.
 23. Ковалевський О.В. Бунтівне – бо чисте. Філософія бунту і філософія серця у творчості Ліни Костенко. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2020. 260 с.
 24. Костенко Л. Берестечко: історичний роман / авт. післямова І. Дзюба, В. Панченко. Київ : Либідь, 2010. 232 с.
 25. Костенко Л. В. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 559 с.
 26. Костенко Л. Геній в умовах заблокованої культури. *Урок української*. 2000.

№2. С.2–15.

27. Костенко Л.В. Мадонна перехресть. Київ : Либідь, 2012. 112 с.
28. Костенко Л. В. Річка Геракліта / упоряд. та передм. О. Пахльовської; післямова Д. Дроздовського. Київ: Либідь, 2011. 336 с.
29. Костенко Ліна. Триста поезій. Вибрані вірші. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015. 416 с.
30. Кошарська Г. Літературна тематика і національна свідомість: (Творчість В. Шевчука, Л. Костенко). *Сучасність*. 1992. № 11. С. 97–99.
31. Кошарська Г. Ще один підхід до поезії Ліни Костенко. *Слово і час*. 1996. № 8–9. С. 49–52.
32. Кулінська Я.І. Тема війни на сході України в сучасній малій прозі (на матеріалі книжок «Рокада» Г. Цимбалюка, «Вовче» К. Чабали, «Літо-АТО» Олафа Клеменсена та ін.). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Том 31 (70) № 4. Ч. 4. 2020. С. 34–41.
33. Купріянова К.О., Ярошевич І.А. Чорнобильські мотиви у збірці Ліни Костенко «Мадонна перехресть». *Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури*. Краматорськ, 2015. Вип. 4 (114). С. 26–28.
34. Лесин В.М., Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів. Київ : Видавництво «Радянська школа», 1971. 562 с.
35. Ліна Костенко: тексти та їх інтерпретація. Навчальний посібник-хрестоматія / Ідея, впорядкування та інтерпретація творів Григорія Клочека. Київ : Видавництво «Український пріоритет», 2019. 640 с.
36. Літературознавча енциклопедія: У2 т. / Уклад. Ю.І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
37. Літературознавчий словник-довідник / за заг. ред. Р.Т. Гром'ка, Ю.І. Коваліва та ін. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
38. Марко В. Лірика Ліни Костенко. Аналітичні етюди. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2013. Вип. 1. С. 103–105.
39. Моренець В. Два Мовчання (Моя Ліна Костенко). *День*. 2010. 19–20

- березня. С. 19.
40. Моренець В. Ліна Костенко – цього разу як традиціоналіст. *Українська культура*. 1993. № 9–10. С. 12–14.
41. Наєнко М. Називати речі своїми іменами. *Літературна Україна*. 1986. 3 квітня. С. 3.
42. Наєнко М. «Поразка – це наука. Ніяка перемога так не вчить...» : до дня народження Л. Костенко. *Віче*. 2006. № 5/6. С. 26–28.
43. Николишин Юрій. Освідчення видавця. *З. Суходуб. Ліна Костенко: Любов'ю-Пам'яттю Причастя*. Львів: Априорі, 2016. С. 142–146.
44. Нові імена в програмі з української літератури: посібник для вчителя / упоряд. В.Я. Неділько. Київ : Освіта, 1993. 351 с.
45. Панченко В. Поразка –це наука. Роман «Берестечко». *Дивослово*. 2010. № 3. С. 39–43.
46. Пахльовська О. Українські шістдесятники: філософія бунту. *Сучасність*. 2000. № 4. С. 76–81.
47. Поезія Ліни Костенко в часах перехідних і вічних: матеріали круглого столу / ред.-упоряд. Т. В. Шаповаленко. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 105 с.
48. Пономаренко І. В. Художня своєрідність поезії Ліни Костенко (інтертекстуальність і феномен агону) : дис... канд. філол. наук : 10.01,01. Київ, 2005. 190 с.
49. Пухонська О. Поза межами бою. Дискурс війни в сучасній літературі. *Брустури : Дискурсус*, 2022. 288 с.
50. Саєнко В.П. Ліна Костенко і Леся Українка: традиція, контекст, художня своєрідність. *Проблеми сучасного літературознавства*: збірн. наук. праць / ред. кол.: Шляхова Н. М. (відповід. ред.), Сивокінь Г. М. та інші. Одеса: Маяк, 2002. Вип. 10. С. 241–250.
51. Саєнко В. П. Поезія Ліни Костенко : традиція, контекст, художня своєрідність : монографія. Київ : Смолоскип, 2020. 640 с.
52. Сапон В. Цариця українських поетів: [до 80-річчя Л. Костенко]. *Деснянська*

- правда*. 2010. 18 березня.
53. Слабошпицький М. Ліна Костенко. *Історія української літератури ХХ ст.*: у 2 кн. / за ред. В.Г. Дончика. Київ : Либідь. 1998. Кн. 2: Друга половина ХХ століття. С. 120–125.
 54. Соловей Е. С. Українська філософська лірика : навч. посіб. Київ : Юніверс, 1999. 366 с.
 55. Статеева Валентина. Ліна Костенко й українська лексикографія кінця ХХ – початку ХХІ ст. *Культура слова*. 2010. № 73. Київ: Вид. дім Дмитра Бурого. С. 54–64.
 56. Суходуб Зиновій. Ліна Костенко: Любов'ю-Пам'яттю Причастя. Львів : Априорі, 2016. С.148.
 57. Таран Л. Своєчасна Ліна Костенко : талант, помножений на чисту совість. *Вечірній Київ*. 2005. 19 березня. № 49. С. 4.
 58. Тарнашинська Л. Мнемонічне коло у структурі художньої свідомості: метаморфози пам'яті (літературознавчо-філософський зріз поетики Ліни Костенко). *Слово і Час*. 2010. №3. С. 51–67.
 59. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (історико-літературний та поетикальний аспекти). Київ : Смолоскип, 2010. 632 с.
 60. Тарнашинська Л. Українське шістдесятництво: синергетичний вимір. *Теорія літератури: концепції, інтерпретації*: науковий збірник / ред. Л. Грицик та ін. Київ : Логос, 2013. С.149–160.
 61. Фізер І. Шедеври поетичної мітоісторії Ліни Костенко. *Сучасність*. 1988. № 7–8. С. 291–296.
 62. Філат Т.В. Внутрішня циклізація як основоположний принцип побудови збірки «Мадонна перехресть» Ліни Костенко. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Випуск 62. 2023. С. 184–192.
 63. Філат Т.В. З високої полиці знань. Рецензія на монографію: Саєнко

- Валентина. Поезія Ліни Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність. *Закарпатські філологічні студії*. Випуск 28. 2023. Т. 2. С. 230–233.
64. Філат Т.В. Ліна Костенко та Святослав Гординський: Своєрідність трактування антивоєнної теми. XVII Міжнародна науково-практична конференція «Systemana lysisandintelligent systemsformanagement», 02-05 травня 2023 р., Анкара, Туреччина. С. 292–296.
65. Філат Т.В. Особливості художнього трактування трагедії Чорнобиля в ліриці Ліни Костенко (стаття перша). *Проблеми сучасного літературознавства*: Збірник наукових праць. Одеса : Астропринт, 2018. Вип. 26. С. 183–193.
66. Філат Т.В. Особливості художнього трактування трагедії Чорнобиля в ліриці Ліни Костенко (стаття друга). *Проблеми сучасного літературознавства*: Збірник наукових праць. Випуск 27. Одеса : Астропринт, 2018. С. 165–176.
67. ФілатТ.В. Поэтика пространства и времени врусской повестиконца 1880-х – начала 90-х годов. Дніпропетровськ : Арт-Пресс, 2002.
68. Філат Т.В. Своєрідність інтерпретації воєнної теми в ліриці Ліни Костенко. *Закарпатські філологічні студії*. Випуск 27. 2023. С. 180–186.
69. Філат Т.В. Своєрідність трактування антивоєнної теми в ліриці Ліни Костенко. «Я должен вспомнить – это было...»: к 70-летию Великой победы: монография/отв.ред.А.А.Степанова. Днепропетровск, 2015. С. 374–382.
70. Філат Т.В. Семантика і функція надтекстових компонентів у поемі Івана Драча «Чорнобильська Мадонна». *Вісник Дніпропетровського університету економіки та права ім. Альфреда Нобеля: Серія «Філологічні науки»*. Дніпро, 2018. С. 245–252.
71. Філат Т. В. Традиції української народної та літературної казок у «Бузиновому царі» Ліни Костенко. XII Міжнародна науково-практична конференція «Currentchallenges, trendsandtransformations», 13–16 грудня 2022 р., Бостон, США. С. 483–487.

72. Філат Т.В. Цикл віршів «Війна малює кров'ю акварелі»: особливості художньої організації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: «Філологія» № 61. С. 202–205.
73. Юаньпен Го. Дискурс шістдесятництва в українській літературно-художній періодиці: журнал «Дніпро»: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ. 2021. 21 с.
74. Шевченко Тарас. Зібрання творів :у бт. Київ : Наукова думка, 2003.Т.1: Поезія 1837–1847. С. 265–278.
75. Яковець А. «Я вибрала... долю, а не вірші». Поезія Ліни Костенко в часах перехідних і вічних: матеріали круглого столу/ ред.-упоряд. Т. В. Шаповаленко. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2005. С. 62–68.
76. Андрухович Ю. Невпіймана королева. URL: <https://day.kyiv.ua/article/panorama-dnya/nevpiymana-koroleva> (дата звернення : 24.03.2023).
77. «Бомби о четвертій ранку – мені вони звичні з дитинства». 93 роки Ліни Костенко. URL: <https://suspihne.media/406524-bombi-o-cetvertij-ranku-meni-voni-zvicni-z-ditinstva-93-roki-lini-kostenko>(дата звернення : 24.03.2023).
78. Воронцова Оксана. 36-та річниця Чорнобильської катастрофи: рф створює нову ядерну загрозу 26 квітня 2022. URL: <https://glavcom.ua/news/36-ta-richnitsya-chornobilskoj-katastrofi-rf-stvoryuje-novu-yadernu-zagrozu-840964.html> (дата звернення : 24.03.2023).
79. Гундорова Т. Пост-Чорнобиль: катастрофізм як нова національна іде. URL: <http://life.pravda.com.ua/columns/2012/04/26/101231/>
80. Гунько О. У новій збірці Ліни Костенко «Мадонна перехресть» 78 віршів і 18 світлин. URL: https://gazeta.ua/articles/events-journal/_u-novij-zbirci-lini-kostenko-madonna-perehrest-78-virshiv-i-18-svitlin/403003?mobile=true (дата звернення: 1.04.2023).

81. Дроздовський Д. «...Не дай Бог бути лідером юрби!». *День*. 2010. № 62. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/media/ne-day-bog-but-liderom-yurbi> (дата звернення : 24.03.2023).
82. Зеленський В. Зеленський привітав Ліну Костенко із днем народження. URL: <https://hromadske.radio/news/2023/03/19/zelenskyu-pryvitav-linu-kostenko-iz-dnem-narodzhennia> (дата звернення 24.03.2023).
83. Козубенко Л.М. Трагізм буття особистості в поетичній творчості Лесі Українки та Ліни Костенко. URL: <http://ephsheir.phdpdpu.edu.ua/handle/8989898989/5066> (дата звернення : 24. 03.2023).
84. Костенко Л. Міф. URL: <https://mala.storinka.org> (дата звернення : 24.03.2023).
85. Костенко Л. Україна як жертва і чинник глобалізації катастроф. *День*. 25 квітня 2003. URL: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/akciya-dnya/ukrayina-yakzhertva-i-chinnik-globalizaciyi-katastrof>] (дата звернення : 24.03.2023).
86. Костенко Л. Чорнобиль в дозах історичної свідомості: доповідь на II Міжнародному конгресі українців у Львові. *Вісник Чорнобиля*. 1993. № 70. С. 1–4 (дата звернення 24.03.2023).
87. Костенко Ліна. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала. Київ : Видавничий дім «КМ Academia», 1999. 32 с.
88. Костенко Ліна. Поезія. URL: <http://www.rulit.me/books/lina-kostenko-poeziya-read-410864-47.html>.
89. Кузьмич-Походенко А.С. Проблема Чорнобиля у публіцистиці Ліни Костенко. *Молодий вчений*. 2015. № 12 (27). Частина 4. С. 150–153.
90. Ліні Костенко – 92: пронизливі вірші та цитати про війну URL: <https://www.ian.ua/society/lina-kostenko-svyatkuye-92-den-narodzhennya-virshi-i-citati-pro-viyunu-novini-ukrajini-11750761.html> (дата звернення 24.03.2023).
91. Мартинюк Н. Залізна леді української літератури. URL: <http://pvisti.info/culture/728-zalizna-ledi-ukrainskoi-literatury> (дата звернення 24.03.2023).

92. Нобелівська премія тікає від України. *Українське слово*. 2010. URL: року <http://old.dyvensvit.org/articles/457>.
93. Сьогодні день народження легенди української поезії Ліни Костенко – Президент України URL: <https://armyinform.com.ua/2023/03/19/sogodni-den-narodzhennya-legendy-ukrayinskoji-poeziyi-liny-kostenko-prezydent-ukrayiny>. (дата звернення 24.03.2023).
94. У День народження Ліни Костенко друзі розповіли про уславлену поетесу. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/u-den-narodzhennya-liny-kostenko-druzi-rozpovili-pro-uslavlenu-poetesu-286668.html> (дата звернення 24.03.2023).
95. Чорнобиль і війна. У 36-ту річницю трагедії над ЧАЕС нависла нова загроза. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/chernobyl-voyna-36-uuy-godovshchinu-tragedii-1650903659.html> (дата звернення 24.03.2023).
96. Чорнобильська трагедія: пам'ять як попередження на майбутнє <https://www.vin.gov.ua/news/ostanni-novyny/26390-chornobylska-trahediia-pam-iat-iak-poperedzhennia-na-maibutnie> (дата звернення 24.03.2023).
97. Швець Валерій. Чорнобиль – перший постріл останньої війни. Чорнобильська трагедія належить до тих знакових подій у світі, що докорінно вплинули на хід подальшої історії людства. Чорноморські новини. 2 вересня. 2017. № 80 (21871). URL: <https://chornomorka.com/archive/21871/a-9874.html> (дата звернення 24.03.2023).
98. «Я відмовляюсь від усіх звань і політичної біжутерії, але цей орден приймаю з великою вдячністю...» URL: <https://www.volyn.com.ua/news/221172-ia-vidmovliaius-vid-usikh-zvan-i-politychnoi-bizhuterii-ale-tsei-orden-pryimaiu-z-velykoiu-vdiachnistiu> (дата звернення 24.03.2023)
99. Як природа Чорнобиля захищає нас від радіації та чи можливо таке на територіях, які забруднює війна? URL: <https://ecoaction.org.ua/pryroda-chornobyliya-zakhyshchaie.html?gclid=CjwKCAjwkNOpBhBEEiwAb3MvvUHIIIMdLZvxYIL>

Sj-vbKt5uwpVvGODW27ZqRlWIGiaMo5YiefJIjRxoC-J0QAvD_BwE

(дата звернення 24.03.2023).

100. SimoneAttilioBellezza. Взяти інтерв'ю у «легенди» : Ліна Костенко та колективна пам'ять шістдесятництва. *Miscellanea Posttotalitariana Wratislaviensia*. № 9. 2021. С. 47 - 54. URL: <https://wuwr.pl/mpwr/article/view/14128/12748> (дата звернення 24.03.2023).